

Oral History Kosovo

INTERVJU SA NAZLIJE BALA

Priština | Date: 21. Jun i 3. Jul
2012. Godine
Trajanje: 135 minuta

Prisutni:

1. Nazlie Bala
(Sagovornica)
2. Zana Rudi
(Intervjuerka)
3. Kaltrina Krasniqi
(Kamera) Anna Di
Lellio
4. Sara Nicole
Baxley
5. Fabiola
Berdiel

Oznake simbola neverbalne komunikacije:

() – oznaka izražavanja emocija;

{ } – sagovornica objašnjava koristeći geste.

Ostale konvencije transkripta:

[] – dodatak tekstu u cilju boljeg razumevanja

Fusnote su uređivački dodaci koji pružaju više informacija u vezi sa lokalitetima, imenima ili izrazima korišćenim u transkriptu.

Zana Rudi: Nazlie, kakva su Vam sećanja na detinjstvo?

Nazlije Bala: Pa, kao u svakom detinjstvu i kod svakog deteta, sećanja, iskustva i nostalgija za detinjstvom su svojstveni svakome. Ali isto tako znam da je moje detinjstvo bilo drugačije, sa puno obaveza, detinjstvo kojem se često vraćam. Različita iskustva i događaji su obeležili moje detinjstvo - radosni, ljutiti, bolni, uplakani ili složni događaji – rekla bih drugačiji. Znam da sam bila veoma dinamično dete, dete koje bi pokušalo sve, dete koje bi moglo sve da ostvari... kako bih vam rekla, možda čak i nemoguće. Kao dete, kako da kažem – sećam se sad svog najranijeg detinjstva, perioda pre polaska u školu, možda čak i dosta pre škole – interesovali su me muzički instrumenti, bila sam dete koje su zanimali različiti sportovi, dete koje je uvek puštalo da je dečja mašta vodi, i ostvarila sam veći deo svojih snova jer sam sve o čemu sam sanjala, kako da kažem, iskusila u svom svakodnevnom životu. I ako se ponovo vratim mislima u detinjstvo, znam da sam prebrodila mnoge teške periode, i sada kada mi dete traži muzički instrument, ja joj ispričam da sam osam godina vežbala i svirala klarinet, i dan danas ga sviram, što je jedinstveno. (smeši se) Drugo, tu je bio i neobičan sport za mene... sport koji sam vežbala još pre prvog razreda, bio je to šah, i vremenom sam postala juniorski prvak šaha na Kosovu. Kao dete volela sam da gledam različite filmove, posebno one s borbenim veštinama... tako sam uspela i plavi pojas u karateu da dobijem. Probala sam kao dete, kako da kažem, da treniram i sportove sa loptom, tako sam igrala fudbal i rukomet, ali košarku nisam, ona je bila izvan mog dometa. Kada sam ispunila sve snove svojstvene detetu, rekla bih sve stvari koje su bile deo moje mašte, mogu slobodno da kažem da sam na neki način bila borac za sve što sam zamišljala i o čemu sam sanjala. Sada mogu da kažem da mi je sve ovo kao detetu donelo iskustvo koje druga deca danas možda nemaju.

Kao mala veliki deo svog detinjstva sam provela na selu, uglavnom tokom letnjih raspusta, na mestu o kojem, kako bih vam rekla, svako sanja da ode i provede tri meseca odmarajući. Znamo kakav je život na selu, ili bar kakav je bio u ono vreme i kakav je sad, iako se danas menja. Kao dete zanimalo me je kako se sadi kukuruz, pšenica, ječam i zob, i odakle sva ta dobra, mislim na dobra koja nam zemlja daje, odakle ona dolaze. Sada mi ne bi bio problem da uzgajam kukuruz, da žnjem pšenicu, ječam, zob i slično, znate, mnogih raznolikosti je bilo u mom detinjstvu. Verovatno ću sve ovo povezati s nekim drugim aspektom svog detinjstva o kojem je danas vrlo čudno pričati. Kao dete bila sam deo prvih ilegalnih grupa koje su nastale u to vreme, iako tada nisam zaista razumela poštu koju sam nosila, dokument koji sam imala sa sobom i kontakte koje sam imala u to vreme. Dakle, u suštini nisam razumela proces i šta smo mi kao narod hteli da postignemo. Kao dete sećam se da su mi mnogo puta dali dokument, pismo i torbu i rekli, na primer, „Ondesi ovu torbu i pošalji je“ ili „Uzmi osobu X.“ Mislim, ovo su sve bila iskustva koje sam kasnije razumela, bilo je dana u to vreme kad su deca, imajući u vidu

njihove godine i zrelost, dobijala zadatak ili odgovornost da izvrše nešto, mislim, zadatak u punom smislu reči. I imajte na umu, ovaj proces se takođe odvijao u mojoj porodici, porodici koju su moja majka i moj otac stvorili, kako bih vam rekla, osmoro dece je izraslo u slozi ove porodice: pet dečaka i tri devojčice. Ja sam bila peto dete, trojica moje braće je došlo posle mene i sećam se da sam kao dete imala neku vrstu moći, posebno nad svojom mlađom braćom, to je bila moć vođstva koja navodi ljude da se uzdaju u tvoju podršku i zaštitu. Pored stvari u mojoj mašti i stvari koje sam proživela, o kojima sam vam pričala, kako da kažem, jednu stvar sam osetila, osetila sam i duhovnu i fizičku snagu koju sam imala, jer sam takođe bila vođa *lagje*¹, takođe vođa... dečaka... i takođe i devojčica, kako da kažem, bez mog odobrenja, apsolutno se niko nije mogao igrati u susedstvu, bez mog odobrenja nijedno dete nije moglo da igra nijednu igru ili bilo šta drugo. (Smeši se) Posebno zimi, iako je svako dete srećno zbog prvog snega i zabave na snegu sa sankama i svega toga, nijedno dete se nije usudilo sankati u susedstvu ako ja nisam bila tamo. Nije da sam vodila neku vrstu diktatorstva, ali sam primetila da ako stvoriš grupu i znaš kako da upravljaš njome, svi će jednako učestvovati u igrama – bilo da su zimske ili letnje igre. Ako smem da kažem, u to vreme sam iskusila svoje liderske sposobnosti kao vođa grupe i vođa dece, gde smo svi imali jednak svet i maštu. Kao dete znala sam kako da preuzmem dužnosti i odgovornosti, i uopšte, bila sam veoma odgovorna za svaki zahtev, prvo za one napravljene od strane moje porodice, ali isto tako i za one napravljene od strane moje rodbine i suseda.

Kao dete, naučila sam šta je poštovanje, šta je čast, i naučila sam o čemu ljudi misle i o čemu brinu, kao dete čula sam različite priče, posebno one koje je pričala moja majka. I kad je pričala priče o streljanju svoje porodice odmah nakon Drugog svetskog rata, kada je cela njena porodica ubijena, meni taj svet nije imao nikakvog smisla i nisam mogla da razumem kako cela porodica može da bude ubijena, od dvanaestogodišnjaka do starijih. I za mene je to bilo nerazumljivo jer nas je u to vreme istorija učila da su partizani bili veoma dobri, da su se partizani borili u ratu za oslobođenje, da su podržavali ljude, a u stvarnosti je bilo apsolutno i potpuno suprotno. Možda kao dete nisam mogla da razumem zašto su nam roditelji pričali ovu priču u tajnosti, ne da bi stvarali mržnju ili određenu vrstu nacionalizma u nama, već više da bi nas informisali o svemu što se dogodilo našoj porodici, drugom delu porodice. Kasnije, kako bih vam rekla, kako sam rasla i razvijala se kao ljudsko biće, počela sam da uviđam podele, i pre prvih sukoba, i upoznala sam režim, domaći režim, i verovatno se još bolje informisala. Pod informisanjem mislim na to da su u to vreme različite grupe bile zadužene da šire informacije o tome šta je režim, da šire informacije o tome koji su prekršaji ljudskih prava, o tome šta to znači živeti potlačeno, šta to znači biti rob, i šta to znači biti lišen slobode u svakom smislu te reči.

Još jedna stvar koje se sećam kao dete je da na početku prvog razreda iako sam bila levoruka, kako da kažem, jača mi je bila leva strana, i danas je, ne mogu da razumem zašto su me toliko pritiskali tokom prvog razreda, terali su me da pišem desnom rukom i koristili su takve metode {pokazuje rukama} da me čak i danas to plaši kad se setim. U to vreme radilo se na starim stolovima, bez stolica, i meni su levu ruku vezivali {pravi se da vezuje ruku konopcem} tokom celog školskog dana, četiri ili pet sati koliko su nam trajali časovi, i sav taj pritisak je na neki način bio vrsta psihološkog nasilja nad detetom, bila sam dete koje je tek krenulo u školu i morala sam probati da pišem desnom rukom. Kao dete doživela sam mnogo stvari, i možda ne mogu da izaberem koja je najzanimljivija, ali ako bi me pitali da li bih htela da

¹Lagje u ovom kontekstu znači susedstvo, ali se u tradicionalnoj plemenskoj organizaciji severnih seoskih Albanaca odnosi na grupu porodica koje dele zajedničkog pretka. Od sada pa na dalje u tekstu prevodiće se kao susedstvo.

se vratim nazad u svoje detinjstvo... verujem da bih. Verujem da bih verovatno ponovila iste korake koje sam pravila i ponovo bih preživela veliki deo svog detinjstva, s izuzetkom par događaja.

Zana Rudi: Sada ću Vam postaviti duže pitanje, htela bih da čujem više o Vašem životnom stilu, Vašoj porodici, Vašim roditeljima i šta su oni radili. Spomenuli ste priče o Vašoj majci, Vašoj školi, i iskustvu o odlazanju na selo leti.

Nazlije Bala: Moja majka je bila domaćica, neka počiva u miru, zato što više nije s nama, dok je moj otac bio medicinski tehničar u to vreme. Bilo je nas osmoro dece, petorica dečaka i tri devojčice, imali smo prosečne uslove života, ponekad nisu bili prosečni, ali pričam o vremenu kad smo svi bili na istom nivou {pokazuje nivo rukama}. Mnogo puta sam morala da brzo trčim kući iz škole, da ispraznim svoj ranac i dam ga svom bratu, jer je on išao u školu u drugu smenu. Događalo se čak i da je moj brat trčao kući nakon škole kako bi dao ranac našem drugom bratu, tako da smo neko vreme nas troje išli u školu s jednim rancem i na vreme stizali na časove. Kao deca, mnogo smo maštali, možda zbog svih tih igračaka koje nismo mogli da priuštimo da kupimo. Sećam se igranja s malim devojčicama... tu i tamo {pomera ruke} bila je devojčica koja je imala lutku. I moja majka... moji roditelji nisu nam mogli priuštiti kupovinu lutaka, moja majka je uzela veliki štap i slomila ga na dva manja štapića, i onda ih je spojila u krst {pokazuje s rukama}, i umotala odeću oko njega i zašila sve zajedno, i kada sam držala tu lutku u svojim rukama, osećala sam se kao da sam u čarobnom svetu, kao Alisa u zemlji čuda, jer sam imala lutku, kao znak i poklon od svoje majke. Sećam se da smo bili jako srećni i uzbuđeni tokom različitih praznika, posebno Eid², jer smo dobijali da nosimo novu odeću, jer smo znali da su tada naši roditelji učinili sve što su mogli... nije da nisu to radili sve vreme, ali smo znali da su uradili sve što su mogli da nam kupe novu odeću za Eid. Sećam se odlazanja od vrata do vrata kao dete... to je bilo vrlo interesantno za dete, mislim, odlazili smo od vrata do vrata da poželimo Srećan Eid, i kad smo poželili Sretan Bajram³, u to vreme postajale su kovanice – verovatno ih se ne sećate – te crvene kovanice koje smo dobijali od suseda i rodbine... Takođe, poznato je da je obrok na Eid jedan od najobilnijih obroka u svakoj porodici, ali kao deca mislili smo da je odlazak u poslastičarnicu i kupovanje baklave i pudinga od riže mnogo ukusnije, i prelivali smo baklavin sok preko pudinga od riže, iako smo pojeli obe ove poslastice i kod kuće, ali baklava je bila vrlo retka i pravila se jednom godišnje. Drugo, kao dete sećam se poklona koje smo dobijali, isto tako dobijali smo poklone za Novu godinu, mislim, svaka porodica je dobijala poklone... roditelji su nabavljali poklone. I kao deca dobijali smo mnogo poklona, osam poklona, osam velikih vreća {pokazuje veličinu vreća rukama} i onda bismo se zadirkivali s „Otvoriću moj poklon” „Ne, nećeš otvoriti poklon”, „Ti si pojeo više”, „Ja sam pojeo više”. I najinteresantnije... danas je Coca-Cola uobičajeno piće koje se može naći na bilo kom stolu, ali u to vreme nije bilo. Mislim, pili smo Coca-Colu jednom godišnje, na doček Nove godine, Jupi [vrsta pića] ili Pepsi, Jupi više ne postoji, dok smo Coca-Colu na našem stolu imali jednom godišnje. Jedan aspekt mog detinjstva je bio da je moja uža porodica jedina živela u Prištini, a šira porodica je živela u selima. Skoro u svakoj porodici, prva reč koju dete izgovori kada dođe kući je „hleb“ (smeši se), pitaju za hleb, a sada kada smo mi, moje troje braće i ja, dolazili kući iz škole, prva reč, prvo pitanje koje smo postavljali kad smo videli našu majku je bilo „Sa čim jedemo hleb?“ I ona je odgovarala rečima koje je koristila vrlo često, i to nas podseća na to vreme, a njen odgovor je bio, „Sa svojim zubima.” (smeje se) Istina, moraš da grizeš hranu svojim zubima i onda da je

²Eid je važan muslimanski religiozni praznik koji označava kraj Ramadana, koji je mesec dana dug period posta od zore do zalaska sunca. Na dan kad je Eid, nema posta.

³Bajram je turska reč za festival. Albanci slave Ramadan Bajram, što je isto što i Eid, i Kurban Bajram, koji je “Dan Žrtve,” dva meseca i deset dana nakon Ramadan Bajrama.

žvačeš, ali isto tako nikad nam nije rekla šta je pripremila za ručak. Verovatno je skuvala ručak, ali ponekad smo imali goste i iz poštovanja prema njima taj ručak je bio predviđen za njih, kao deca nismo mogli da jedemo taj ručak iz poštovanja prema gostima. Još jedna zanimljiva stvar je ta da danas možeš pronaći paradajz i papriku tokom svakog godišnjeg doba, tokom cele godine, ali u to vreme, mogao si ih naći samo na početku leta, a dok su se paprike kувale, mogli smo ih namirisati u vazduhu izdaleka. U to vreme kad su se pekle paprike miris se osećao daleko, i u povratku kući iz škole mogao si namirisati pečene paprike iz daljine. U to vreme bilo je veoma uobičajeno da ukoliko u kući zatekneš goste, kao dete bio je običaj da sedneš u ugao sobe iz poštovanja prema gostima, nikad nismo sedeli sa gostima tokom obroka. Sedeli smo u uglu sobe sve vreme dok su gosti bili tu i gledali ih kako jedu paprike, mislim, s guštom, misleći „volela bih da sam na njihovom mestu.“ U to vreme nije bilo tanjira za svaku osobu, danas kad spremaš sto ima tanjira za sve, bilo je dva ili tri tanjira za celu porodicu, danas takođe način na koji se jedu paprike je drugačiji, tada bi gledao u goste i način na koji su jeli papriku, rastavlajući je na vrhu, ali nisi buljio u goste da vidiš način na koji su jeli paprike, već si im zavidio jer ti nisi bio taj koji je jeo tu papriku, ili taj paradajz, ili bilo šta drugo ukusno što su jeli. Još jedan važan aspekt kada pričam o svojoj porodici je izvanredno poštovanje.

Takođe, pošto nas je bilo mnogo dece i naši roditelji nisu mogli da priušte da nam kupe novu odeću ili ispune sve naše želje, u to vreme naš otac je dvaput godišnje... mislim, tada je bilo uobičajeno da se kupuje na kredit sa vrlo niskim kamatama, jedan posto, naročito zimi, kupovao nam je odeću, jakne i kapute za zimu. Kao dete, nisi mislio da ćeš nositi isti kaput i sledeće zime, mislio si da ćeš nositi kaput te zime i kupiti novi sledeće. Kada su nas roditelji vodili u kupovinu, otac nas je vodio u robnu kuću da isprobavamo jakne - postojala je robna kuća Vartek, u blizini trgovačkog centra, gde je administracija, Ministarstvo saobraćaja danas, blizu knjižare. Bila sam prilično sitna. Naši roditelji su uvek razmišljali da nam uzmu odeću koja će nam trajati i sledeće zime, dok smo mi deca mislili da kupujemo samo za jednu sezonu. I kad smo odlazili u kupovinu da isprobavamo jakne, rukavi su nam bili dovde {pokaže dužinu rukava rukama} bili su veliki, i mi smo rekli, „Tata, ali jakna je velika,“ on je odgovorio „Digni ruke gore.“ I kad bi digao ruke, skratili su se naravno, i onda bi rekao je „Eh, savršeno ti stoji.“ I ovo je ponavljano dok nismo odrasli i kad nismo više morali da kroistimo istu jaknu dve ili tri godine.

Još jednu uspomenu imam sa sela, kada sam provodila vreme sa maminom porodicom u selu Koliq, ista porodica koja je bila progonjena i skoro svi muškarci streljani nakon Drugog svetskog rata. Tamo je bila kulla⁴, grandiozna, velika; bila je to velika porodica sa velikim autoritetom. Sada, da se vratim u to vreme, majčin stric je znao da okupi sve devojke, tada nije bilo uobičajeno da se okupljaju devojke. Bilo je leto, radila sam na polju, što nije bio problem, i dalje nije. Mešala sam slamu i travu, odmotavala kukuruz, odvajala semenke od klipa. Pravila sam vozu, to su oni mali komadi sušene trave koja se koristi za hranjenje stoke tokom zime. U to vreme nije postojao kanap, a voza je morala da se veže kako se ne bi rasipala, i mi smo pravili konopac od slame. Ova vrsta konopca pravila se od slame u obliku pletenice koja se zvala lektyrë, mislim, pravila sam lektyrë. Radili smo to po ceo dan što je uzrokovalo guljenje kože jer je slama bila gruba, ali se nismo osećali umorno. Ili donošenje vode, ako mi, kao deca, nismo mogli da doprinesemo ni na koj način porodici kod koje smo provodili dva meseca osećali smo se malo dužni, jer voda je inače bila vrlo daleko i u to vreme nismo imali zalihe vode, već samo bunare. Bunar je bio otprilike četiri kilometra udaljen od kuće, i način na koji smo mi nosili vodu... uzeli bi lonce, bilo je lako kad smo išli po vodu i kad smo imali prazne lonce, ali na putu natrag uzeli bi veliki komad drva i stavili bi lonac na drvo, pa drvo na svoja ramena, obično dvoje ili troje ljudi bi ga nosilo, zavisno od toga

⁴Doslovno toranj (kula), albanska tradicionalna, seoska, utvrđena kamena kuća.

koliko smo lonaca imali. Ili kad je bilo vreme za obrok, uz ostale aktivnosti često sam išla sa stokom i ovcima da ih nahranim. Ili na primer, majčin ujak je imao mnogo ovaca, oko stopedeset. Bilo je zanimljivo da kad je bilo vreme za muženje, ovce su znale da prepoznaju naređenje i dolazile bi same. Žena majčinog ujaka je bila zadužena za mlečne proizvode. Sad, dvoje ili troje ljudi je uzimalo svoje lonce da izmuzu krave, kako bih vam rekla, krave, ovce i koze su čekale da budu izmuzene i oni su to radili što su brže mogli. Tako da su dvoje ili troje ljudi, sa loncima između nogu, muzli krave što su brže mogli, kako bi ih mogli posle nahraniti i dati im vode. U to vreme nije bilo struje u selu, mislim, imali smo svetiljku, i dok god se nismo pobrinuli za sve dužnosti, mislim, sve je moralo da bude zbrinuto pre mraka, jer u trenutku kad se spusti mrak bilo je vrlo teško bilo šta uraditi.

A uveče, šta smo radili uveče, nismo imali krevete, kaučeve ili madrace. Imali smo, kako da kažem, jednu prostoriju u celoj kući za sve, iako ja mislim da cela kulla nije imala samo taj prostor, bila je to posebna kulla, bila je dvadeset metara na deset metara široka. Imala je posebno stepenište, ne unutar glavnog ulaza, već su postojale stepenice na drugoj strani kulle. Sada, kako da kažem, igrali smo različite igre, svirali smo tamburinu, igrali smo igru sa pet kamena koja se zvala guralec, ne znam da li znate kako se igra ta igra. Uzmeš pet kamena i baciš peti u vazduh i onda on pada, ali ti ne možeš da gledaš u kamenje. Kako god, bez gledanja, gledajući samo na gore {pogleda gore i pravi se kao da hvata kamenje} treba da ih uhvatiš dok držiš svoju levu ruku ovako {stisne prste skupa i drži dlan prema gore}, s drugom rukom držiš kamenje i hvataš ostale s prvom {demonstrira}. Pevali smo razne pesme, posebno one za pastire, i dan danas znam te pesme napamet. Kad sam bila dete postojala je tradicija koja više ne postoji u selima... "prosijavanje kolača." Ne znam da li znate šta je to. Kad se stočarska sezona, kako da kažem, sezona uzgoja, završi na selu, svi oni koji su radili u njoj imaju tradiciju da svaka kuća pripremi obrok; međutim, mi nismo jeli kod kuće, već gde je bilo stada, gde je bilo stoke. Bio je to neverovatno obilan ručak, propraćen igrama, plesom i pesmama i govorili bi nam „Pridružite nam se i vi, gradska deco.” Kako da kažem, bilo je onih koji su osećali podelu između dece sa sela i dece iz gradova... „Pridružite nam se vi gradska deco.” Kako bih vam rekla, bila je to neverovatno velika sreća, još uvek sam u kontaktu sa mnogima od tih ljudi. Većina njih još živi u istim selima gde sam ja ostajala, i kako da kažem, svaki put kad se sretnemo, evociramo uspomene.

Još jedna uspomena koja je možda jeziva, ali je istinita, u tetkinom (očeva sestra) selu, selu zvanom Keçekoll, koje pripada opštini Priština... postoji planina zvana Dubok, gde se još uvek može naći oružje iz Drugog svetskog rata. Ako ideš šumom, možeš naići na puške i granate, i deca vole da idu svuda i proveravaju svaki kutak. Jednom smo kao deca slučajno našli ručnu granatu, uzeli smo je i napustili šumu i otišli na asfaltirani put koji je na granici sa Srbijom. Četiri puna sata smo pokušavali navesti bombu da eksplodira na putu (smeši se)... gurali smo je po putu, ali nije eksplodirala; bacali smo kamenje na nju, ali nije eksplodirala, nije eksplodirala. I na kraju smo odlučili da zapalimo vatru i ubacimo bombu u vatru. Bilo je 8 sati uveče kada smo zapalili vatru kao što to rade pastiri i bacili bombu u nju, bilo je nas 15-20 dece koja su čekala da bomba eksplodira, ne shvaćajući da bi to moglo biti fatalno i ubiti nas sve, ali nije eksplodirala. Sada, vratili smo se svaki svojoj kući i kada smo ušli u odu⁵, postojale su ode u to vreme u selima, krenuli smo da večeramo... mesto na kojem smo pokušali da aktiviramo bombu da eksplodira je bilo daleko od naše kuće, kao udaljenost od brda Germia do brda Makovc, bilo je vrlo daleko, i dok smo večerali, kako da kažem, sva deca koja su sedela oko sofra⁶, čuli smo veliku eksploziju i došlo je do podrhtavanja. Kako da kažem, dnevna soba se jako tresla i razbilo se

⁵Tradicionalne muške sobe u kulla-i, gde žene nisu mogle da uđu.

⁶Niski okrugli stolovi oko kojih su se okupljali ljudi tokom večere, sedeći na podu.

staklo na prozorima. Mi deca smo se međusobno pogledali znajući šta se dogodilo. Odrasli, kao što je muž moje tetke, njena deca, njen zet, koji su svi živili zajedno, počeli su nas ispitivati da li smo uradili nešto loše, i mi smo negirali. Sledeći dan smo otišli na mesto gde je granata eksplodirala i gde smo stajali oko vatre satima čekajući da eksplodira. Rupa velika kao ova zgrada, bila je stvorena eksplozijom. Sada, kad se setim toga, i kada mislimo o tome, shvatimo da kao deca uopšte nismo razmišljali. U selima u to vreme nije bilo kreveta, kaučeva, dušeka, madraca, apsolutno ničega. Na sred sobe bio je komad drveta zvan trapazan, bio je polegnut, i ostatak sobe je bio prekriven slamom. Preko toga bila je gruba ćebad, ne kao ova koja imamo danas, bila su to ćebad napravljena od konopca u to vreme... ćebad i jastuci napravljeni od slame, nije bilo jastuka od perja, ili od pamuka, ili pene, samo jastuci bukvalno punjeni slamom. Tako smo živeli i ostajali u selu, jeli smo, svirali, pevali i plesali, i kad dođe vreme za „Idemo na spavanje” samo bismo izvukli jastuk napravljen od slame. Kako da kažem, uzela sam ga i stavila glavu na njega {pokazuje rukom} i pokrivali smo se tim ćebadima jer je tada vladalo siromaštvo. Nije bilo pokrivača, a one koje smo imali, bili su napravljeni od različitih krpa koje smo našli, a koje se nisu više koristile, i onda smo ih zašivali kako bi napravili pokrivače.

Način na koji smo spremali krevet ujutro je vrlo zanimljiv, uzeli bismo pokrivače i preklopili ih, onda bismo uzeli ćebad od slame; i morali smo uzeti srp da promešamo i podignemo slamu, tako da celu noć... kako da kažem, složio si, spakovao slamu, kako da kažem, ona je bila ispod trapazana, koji je razdvajao deo za spavanje od dnevnog dela. I onda uz pomoć srpa morali smo uzeti svu slamu i pokriti je ćebadima, jedno po jedno. Takođe, trapazan je morao da se čisti, jer nije bilo sredstva za čišćenje, tako da smo morali čistiti krpom ceo dan. Kako nije bilo četki, kako da kažem, one tada nisu postojale, danas se koriste četke za čišćenje, u to vreme nisu postojale, uzimali bismo čašu i trljali trapazan s njom, trapazan je bio čist staklom, tako se to radilo onda, i kako bismo je trljali čašom i stavljali vodu u nju, kako bih vam rekla, voda je činila izbeljujući efekat, i tako bismo čistili. Takođe, kvasili smo i pod, i umesto metli, koje nismo imali u to vreme, koristili bi rometu, to je bila vrsta biljke, sadila se, nije bila korišćena ni za šta drugo osim za brisanje dvorišta, oda, suterena ili podruma kako ih zovemo danas, zavisno od toga gde je bila korišćena.

I imajte na umu da je za moju majku kupovanje tzv. državnog hleba bio luksuz, jer ako si mogao da kupiš državni hleb smatralo se da pripadaš najvišem delu društva. Kako bih vam rekla, moja majka je pekla hleb u posudi za pečenje, ručno, pravila je tzv. pogače, upleteno pecivo, koje više ne postoji (smeši se), pogače kad su se pripremale... originalne pogače, bez jogurta, mineralne vode ili sa mineralnom vodom kao što je prave danas, takođe s praškom za pecivo, kako bih vam rekla, bez tih stvari: pravila je pogače i pre nego što ih je stavila u pećnicu stavljala bi ih na vrh šporeta. U to vreme mnogo smo koristili šporete na drva, jer je struja bila veoma skupa, a i ako bi žena koristila električni šporet smatrana je ženom bez veština, kako bih vam rekla, žena koja ne može dobro da vodi domaćinstvo bi koristila više struje i vode... takav je bio mentalitet onda. I tako su naše žene radile bez obzira na okolnosti, istinski naš životni standard je bio izrazito nizak, sad, moja majka je stavila pogače na vrh šporeta da se dignu, i tako su pogače imale krugove stvorene od kružnog gvožđa na vrhu šporeta. Pustila bi ih da se prepeku na obe strane, i onda ih je stavljala u tepsiju za pečenje, pa u pećnicu, i kada su pogače izašle imale su ovaliku koru (pokazuje veličinu rukama), jedan santimetar, morala je smanjiti koru jer bi je inače bilo nemoguće jesti. Onda bi uzela metal, ovaj metal... ovo staklo, i prilično debeo papir i počela bi podrezivati pogače ukrug. Kako bih vam rekla, jeli smo to uz long (lokalno jelo sa paprikama i pavlakom), uz paprike iz turšije, uz long i sir; ako nismo imali long, ili sir, jeli smo ih sa sokom od paprika iz turšije (ukiseljene paprike). I dok to jedeš, nije te briga imaš li piletinu ili krompir ili pirinač na stolu, kako bih vam rekla, to nije bilo važno, jer su nas pogače uveseljavale, njihov miris i način na koji su

napravljene, nismo mogli da dočekamo da budu pečene i da ih pojedemo dok su vruće. Ili kao pastiri, kad smo odlazili na selo... žena majčinog ujaka bi se probudila rano svakog jutra i napravila male hlebove za svakog od nas, ne četvrtine ili polovine hleba, već ceo hleb, i napunila bi ga pavlakom, sirom i long-om. Pili smo vodu, u to vreme nije bilo flaša da ponesemo sa sobom, jednom kad bi izašli pili bismo vodu gde god bi je našli, kad bismo ožedneli znali smo gde bi ima vode i kleknuli bi ispred izvora vode, stavili svoje šake ispred i pili. Nikad se nismo razboleli ili dobili zaraznu bolest. Kako bih vam rekla, ovo je period mog života kojeg se istinski sećam uz puno nostalgije i nedostaje mi čak i sada. Nedostaje mi miris pogače, miris trave i trešanja, miris koji je dolazio iz trešanja, miris planina gde god bi otišao, kako bih vam rekla, nedostaje mi miris svakodnevnog života. Čak i danas, često idem do ovih mesta sa svojim sestrčinama i bratancima. Imam 25 sestrčina i bratanaca ukupno, oni su deca i unuci mojih sestara i braće i često sa njima idem na ta mesta. I opisujem im detaljno mesto ili im ispričam priču o tom mestu i iznenađujuće, njima je to zanimljivo. Kažu: „Kako je moguće da si proživela takav život i bila si tako srećna, imaš toliko uspomena, dobrih uspomena, i osećaš toliko nostalgije“ dok su te stvari koje njima nedostaju u životu, možda uspomene koje ja neću nikada zaboraviti.

U to vreme nisi mogao naći deterdžent, kako bih vam rekla, deterdžent je postojao samo u gradovima i nije stizao do seoskih područja, jer su ljudi u seoskim područjima generalno živeli u velikom siromaštvu. Nisam bila mala, ali ni odrasla osoba kada smo odlazili na izvor vode, kako bih vam rekla, odakle smo svaki put nosili vodu. I uzeli bi cev iz koje je išla voda, napunili bi drvenu posudu, napunili bi je vodom, uzeli bismo odeću i stavili unutra i umesto deterdženta koristili bi pepeo. Pepeo je ono što ostane od spaljenih drva. Stavili bismo odeću u pepeo i onda uzeli veslo za pranje i prali odeću njime. Stvarno smo udarali odeću veslom. Nismo imali uže da je okačimo, tako da smo je stavljali na ogradu oko kuće. I prilikom skupljanja odeće kako bi je spakovali nailazili smo na puno insekata, uglavnom bubašvabe; ako da smo prvo istresali insekte s odeće, i onda je pakovali i unosili u kuću.

Još jedna uspomena iz detinjstva tiče se priča koje nam je moj deda pričao. Svaki put bi se svađali s njim i govorili „Nije tako“ i „Ja se ne slažem“... jer smo kao deca bili pod uticajem učenja marksizma, lenjinizma i socijalizma. I ako bi neko rekao nešto loše o državi ili o partizanima, kako bih vam rekla, mi smo se protivili. Tako smo bili naučeni, i sećam šta je moj deda govorio „Samo čekajte i videćete! Ne znate šta je Srbin, negovaće vas tokom dana, ali razmišljati kako da vas ubije tokom noći.“ Ovo je uvek bila njegova poruka iz mnogo razloga, kako da kažem, sada znam šta se dogodilo i zašto nam je to uvek govorio. Bio je deveti brat, njegovih osmoro braće i on završili su u različitim ratovima tokom Prvog svetskog rata i uvek su bili protiv režima tog vremena. Protiv Srba-Hrvata-Slovenaca tokom Prvog svetskog rata i svaki put protiv antifašističkog sistema koji je bio... koji je bio uveden u to vreme. Bio je s trupama Shaban Polluzha⁷ i nakon rata proveo je skoro pet godina u planinama, u to vreme bilo koja osoba koja je ostala u planinama nazivala se kačak⁸. Ostajao je u planinama i, kako da vam objasnim, nije imao pravo da vidi svoju porodicu, i kako da kažem, bio je u stalnom riziku od hapšenja ili streljanja,

⁷Regionalni albanski vođa volonterskih snaga u Drenici, Shaban Polluzha pridružio se Partizanima, ali u kasnoj 1944. odbio da poslušati naredbe i otišao na sever da se bori protiv Nemaca u Srbiji, sumnjajući da su nacionalisti Srbi i Crnogorci napadali Drenicu. Borio se protiv partizanskih sila do rane 1945., kada je ubijen.

⁸Kršitelji zakona, banditi, poznati kao i u ostalim regijama Balkana kao hajduci ili uskoci, smatrani kriminalcima od strane države, ali često zagovornici političkog plana nacionalnog oslobođenja.

ili doživotnog zatvora na Golom Otoku⁹ i ostalim delovima Idrizoma u Makedoniji, koji su bili najpoznatiji zatvori u to vreme. Moj deda je bio primoran da proda svo porodično bogatstvo i napusti Kosovo zbog Rankovićevog¹⁰ režima. U to vreme Rankovićev režim se bazirao oko ozloglašenog plana Vase Čubrilovića¹¹ i Ive Andrića¹². Plan je bio poznati memorandum koji je svaki režim u Srbiji sledio, tako da je moj deda bio primoran da sve proda i ode u Tursku. Prodao je svoje stvari, i u to vreme, nije bilo automobila, čak ni kočija koje su vukli konji, već su kočije bile privezane za bikove.

U to vreme broj obrazovanih ljudi bio je mali, samo bejlerësh¹³ porodice su mogle da se obrazuju u to vreme. Obični građani na Kosovu nisu bili obrazovani. Nakon pedeset godina moj ujak se vratio na Kosovo kao turista ne znajući da je njegova porodica na Kosovu, i da je u pitanju velika porodica. U Prištini postoji jedna velika džamija, i uopšte uzev, posetioci iz Turske osećali su kao obavezu da posete ovu veliku džamiju. I on je otišao u veliku džamiju, razgovarao sa ljudima i govorio im ko je i odakle je. I jedan prijatelj mog dede rekao je “Ovo je nemoguće” – ime mog dede bilo je Sherif – i kaže “Ujak Sherif je upravo pre dvadeset minuta završio molitve petkom i napustio džamiju”. Iznenaden i oduševljen, moj ujak nije mogao da veruje da je njegov otac još živ nakon pedeset godina, pa je prijatelj mog dede rekao “Pokazaću ti gde živi”. Samo smo moja majka i ja bile kod kuće kada je sredovečni čovek, lepo građen i zgodan, stigao, nosio je plis¹⁴. Tradicija je bila da Albanci koji dolaze iz Turske stave plis na glavu prilikom prelaska kosovske granice kako bi se identifikovali kao Albanci. Gledala sam u plis kada me je dedin prijatelj upitao “Da li je ujak Sherif unutra?” Obzirom da je moj deda po povratku otišao odmah da vidi neke od svojih drugih prijatelja, rekla sam mu da nije tu, na šta je on rekao “Imaš gosta iz Turske”. Mom ujaku su pošle suze, kako bih vam rekla, nismo mogli ni da počnemo razgovor, nisam mogla da ga pitam ko je on i odakle je došao, kako da kažem, on je neprekidno plakao. Bila sam baš mala, išla sam u sedmi razred tada, ja sam ga zamolila da uđe i rekla da je moja majka kod kuće. U međuvremenu sam pozvala oca telefonom i on je ušao, i moj ujak nam je uplakan rekao ko je on, nismo imali nikakav kontakt sa našim ujakom pedeset godina. U međuvremenu moj deda se vratio iz džamije i njegovi prijatelji su mu rekli “Ujače Sherif, tvoj sin iz Turske se vratio”, on se iznenadio i rekao “Ali koji sin, ja ništa o njemu nisam znao pedeset godina!”, “Ne” rekli su oni, “Tvoj sin je stigao iz Turske”. Bio je star u to vreme, umro je u 98 godini... imao je 98 godina. Onda se vratio iz džamije i kada je ušao, moj ujak ga je gledao šokiran, kako bih vam rekla, to je bio veoma težak trenutak, možda zbog bola koji je nosio u sebi

⁹Ostrvo na severu Jadranskog mora, od 1949. do 1956., zatvor maksimalnog osiguranja za jugoslovenske političke zarobljenike, disidente, pojedince optužene za simpatiziranje sa SSSR-om. Među njima se nalazilo mnogo Albanaca. Poznat je kao pravi gulag.

¹⁰Aleksandar Ranković je bio srpski partizanski heroj koji je postao jugoslovenski Ministar unutrašnjih poslova i šef Vojne obaveštajne službe posle rata. Bio je konzervativac koji je zaveo režim straha na Kosovu, koje je smatrao sigurnosnom pretnjom Jugoslaviji, od 1945. do 1966., kada je svrgnut s vlasti Komunističke partije i progнан na svoje privatno imanje u Dubrovniku do svoje smrti 1983.

¹¹Vaso Čubrilović je bio bosansko-srpski politički aktivista i akademik, član zavereničke grupe Mlada Bosna, koja je izvela atentat na habsburškog nadvojvodu Franza Ferdinanda u Sarajevu 1914. Zagovarao je etničko čišćenje manjina iz Srbije, posebno Albanaca na Kosovu, u memorandumu objavljenom 1937. i naslovljenom Iseljavanje Arnauta (Izbacivanje Albanaca).

¹²Ivo Andrić je bio bosanski pisac, dobitnik Nobelove nagrade za književnost. Od 1939. do 1941. bio je ambasador Kraljevine Jugoslavije u Nemačkom Reich-u. 1939. Godine je napisao nacionalistički letak zagovarajući aneksiju dela nezavisne Albanije Srbiji, „Draft on Albania.”

¹³Bogate porodice, od bey, turski naziv za poglavicu, ili vođu male administrativne jedinice u Otomanskom carstvu.

¹⁴Bela filcana konusna kapa, izrazito albanska.

pedeset godina. Neka počiva u miru, pošto je umro prošle godine, moj deda primetio je da je moj ujak toliko šokiran da nije mogao ni zvuk da pusti. I onda se okrenuo ka njemu i bukvalno rekao (povisuje ton) "Dođi, ti magare, šta to radiš... ti si čovek, zašto plačes, zagri me". U međuvremenu moj deda nije pustio ni suzu i nije pokazao da je i on, kao roditelj, nosio taj duševni bol. To da on nije ništa znao o ostatku svoje porodice pedeset godina, to je bilo, kako da kažem, bolno iskustvo za celu porodicu. Ali ponovno sastajanje sa mojim ujakom nakon pedeset godina bilo je ogromno iskustvo, kako bih vam rekla, od tada ostali smo u kontaktu. Moj ujak ima osmoro dece takođe, pet dečaka i tri devojčice, mi nismo znali, kako da kažem, ništa o njegovoj porodici, ili koliko dece je imao. Svi oni govore albanski i prešli su kod nas na Kosovo. Kako da kažem, to porodično iskustvo je bilo veoma uznemiravajuće, ali u isto vreme i divno.

U to vreme, situacija na Kosovu se pogoršala, odmah nakon rata i nakon smrti Tita. Sećam se, svake godine morali smo da održimo minut ćutnje za... ne mogu da se setim tačnog datuma u maju... 25. maj, u školama smo imali minut ćutnje. Išla sam u sedmi razred, i tokom minuta ćutnje ponekad se dešavalo da se deca smeju ili prasnu u smeh tako da ne mogu da se zaustave. Tako jedanput, smejala sam se tokom minuta ćutnje i učitelji su zakazali sastanak kako bi me proglasili kontra- revolucionarom, buntovnikom, zato što nisam bila tiha tokom minuta ćutanja, i nakon tog sastanka bila sam izbačena iz škole. Izbačena sam bila jer sam se smejala tokom minuta ćutnje. Nakon toga, preduzeli su akcije protiv mog oca koje je bio tehnički rukovodilac u zdravstvenom centru Ramiz Sadiku. Prekvalifikovali su ga za običnog tehničara, i čistka se nastavila, usmerena na neke druge članove moje porodice: moj brat, koji je bio rukovodilac protivpožarne jedinice u Prištini, je bio premešten; moja sestra, koja je primala stipendiju od saveza Ramiz Sadiku, izgubila je stipendiju za Ekonomski fakultet.

Kako bih vam rekla, iskusila sam sve ove različite stvari još kao dete, kažem dete jer sam to i bila usedmom razredu, tada sam iskusila što kažu, zube režima, i takođe, to je bilo vreme kada su različiti noćni napadi počeli. U to vreme različiti sastanci su počeli da se organizuju, uključujući organizaciju demonstracija 1981. Bila sam aktivna u svim demonstracijama koje su se organizovale u Prištini, uglavnom zato što sam bila mlada i oskudna, nosila sam mnogo propagandnog materijala, naročito pozive za demonstracije koje smo kačili na skoro svaka vrata i na svaku kuću. U to vreme, kako da kažem, znala sam mnogo različitih grupa, nazivali su se u to vreme Marksističko-Lenjinstičke grupe koje su bile protiv srpskog režima. One su podržavale deklaraciju Republike Kosovo sa uvažavanjem svih prava u okviru onoga što je sad prostor bivše Jugoslavije. Neću spominjati imena, ali nakon 1981. 99 odsto njih je bilo uhapšeno i osuđeno na drakonske kazne, na 25 godina zatvora, a neki od njih su imali 18, 17 ili 20 godina, i njihove porodice su takođe bile osuđene. Članovi njihovih porodica su dobili otkaze na svojim poslovima. Sin moje tetke po majci bio je jedan od političkih zatvorenika u to vreme; moja tetka je živela veoma blizu nas, naše kuće je razdvajao samo zid. Bilo je drugih članova iz kruga moje porodice koji su nakon 1981. bili predmet hapšenja, u talasima hapšenja, posebno mladi ljudi. To je bilo praćeno čistkama u obrazovnom sistemu i promenama kurikuluma od strane režima Slobodana Miloševića, čak i tada, kako da vam kažem, u to vreme to je bio indirektan Miloševićev režim jer se Komunistički pokret Jugoslavije tada menjao. Kako god, svaki put kada je Republika Srbija upućivala ultra nacionalističke primedbe, njihov glavni fokus bio je protiv Kosova. Onda je počeo period otpuštanja ljudi sa posla, ne baš otpuštanje, bili su prebacivani na druge pozicije, naročito ako su imali ključne pozicije. Albanci su bili otpušteni sa svojih radnih mesta i zamenjivani Srbima, posebno na nivou opština, u sudovima, izvršnim odborima, kako da kažem, mogao si da uvidiš prve znake tog političkog ekspanzionizma koji je Srbija imala prema Kosovu i prema ljudima na Kosovu. Sledeće je bilo u srednjim školama, sa podelom časova, mi smo uvek išli u poslepodnevnu smenu, dok su Srbi u prepodnevnu.

Srbi u Srbiji su počeli da se žale da “Kosovari, Albanci nas siluju, tuku nas”, postojala je različita anti-albanska propaganda u to vreme. U trećoj i na poslednjoj godini srednje škole uticaj propagande se osećao još više. Nismo imali ekskurzije ili maturske večeri, čistke u policijskim stanicama su počele, kako da kažem, albanska policija je bila otpuštena. Nije bila direktna smena, ali njihov posao je bio uslovljen odgovorom na pitanje “Da li prihvataš državu Srbiju?” Nakon toga, došao je period 1988.¹⁵, kada su se desile demonstracije i štrajkovi širom Kosova, kao što je poznati štrajk rudara na Starom Trgu, studentski protest u 1 Tetori holu, kako da kažem, u kom sam učestvovala jer sam bila student u to vreme. Bila sam na prvoj godini studija... druga godina mojih studija na Ekonomskom fakultetu i period 1989. je došao, kada je došlo do proglašenja autonomije Kosova i progoni Albanaca u svakom aspektu njihovog života su došli kao posledica režima i politike u Srbiji. 1989. godine, škole su bile zatvorene za Albance i ja sam se direktno uključila u rad Saveta odbrane ljudskih prava i sloboda. Savet je bio osnovan u to vreme jer nije bilo DLK¹⁶ ili organizacije Amnesty International na Kosovu, nije bilo Centra za informacije na Kosovu, apsolutno ništa. To je bila jedina institucija koja je počela da organizuje uporedni život i bila je formirana 10. decembra 1989., na veće godišnjice Univerzalne deklaracije ljudskih prava, koja se obeležava u celom svetu.

Tokom moje mladosti, prolazila sam kroz različite faze i možda sam iskusila promenu koju možemo da poistovetimo sa mladalačkim ili tinejdžerskim fenomenom. U to vreme hipi i pank pokreti su počeli širom sveta. Bili su uobičajeni na Kosovu takođe, i mi smo se poistovećivali sa jednim ili drugim, bilo hipi ili pank. Ja sam bila vrsta pank devojke. Nosila sam farmerke i majice koje su imale ispisane reči na različitim delovima kao što je na leđima ili na džepovima. Takođe smo cepali farmerke i što ih duže nismo prali to smo više pank ili “in” bili. Kako bih vam rekla, to je bila vrsta obrasca, način da se nosi štagod, različite narukvice od pletenog konca, ovo je bila faza kroz koju sam prolazila na prvoj i drugoj godini fakulteta i to je bila potpuna promena. Možda sam bila impulsivnija, življa, i radikalnija u različitim trenucima, možda je to bilo odbijanje nepravde, koje sam ja pokazivala buneći se. To su veoma delikantne godine, kada je osoba veoma osetljiva, kako da kažem, i kada ne prihvata apsolutno ništa. Bilo je vremena kada sam se borila, bukvalno, sa različitim grupama, čak i sa muškarcima, muškarcima iz moje škole. Bilo je vremena kada sam bila apsolutni vođa svog razreda i kada su moji drugari iz odeljenja radili šta sam želela, ne šta su oni želeli, ali ja sam bukvalno radila sve šta sam želela u svom odeljenju. Napuštala sam časove, organizovala tako da svi drugari iz mog odeljenja napuste čas, prekidala sam časove, vadila đake napolje sa časova koristeći silu... ukoliko sam mrzela profesore. To je bio oblik otpora koji me je pratio tokom tinejdžerskih godina i to sam ja, niko, znate, nije dobar za poređenje, ali ja sam osećala kao da sam Bog na zemlji i da ne postoji niko drugi. Kako da kažem, to je bio period, period moje mladosti i čak sa ovom promenom veoma je zanimljivo da sam ja pratila svetska kretanja i šta se dešavalo u svetu. Slušala sam Pink Floyd, Duran Duran, Bee-Gees, Abba. U to vreme oni su bili veoma poznati. U drugom periodu, kako da kažem, nekoliko klubova se otvorilo, kao što je bio Salla e Kuqe (Crveni hol) u Boro e Ramiz, jedan u podrumu Hotela Grand, odlazili smo u klubove i prepoznavali se ukoliko smo znali kako se pleše. Zaboravila sam da kažem da sam bila plesačica, kako bih vam rekla, ne tip koji gostuje na televiziji, bila sam članica kulturno-umetničke

¹⁵Štrajk kosovskih rudara bio je 1989. godine.

¹⁶*Lidhja Demokratike e Kosovës* – Demokratska Liga Kosova. Prva politička partija na Kosovu, osnovana 1989. kada je proglašena autonomija Kosova, od strane grupe novinara i intelektualaca. DLK je ubrzo postala državna stranka, okupljajući sve Albance, i opstala kao jedina partija do 1999. godine.

grupe Hivzi Sylejmani, koja se otvorila blizu moje kuće, u lokalnoj zajednici. Imali smo običaj da vežbamo određeni period i onda da pustimo Pink Floyd, Bee-Gees, Abba i da igramo dok ne svane. Tu sam naučila prve korake brejk densa, ča ča ča, sambu, itd. Kako da kažem, ples, nisam zaboravila korake i čak i sada sam poznata kao neviđeno dobar plesač. Mogu da plešem bilo koji ples, od narodne muzike do popa, ja sam vešta plesačica. Druga osobenost tog vremena je bila, kako da kažem, da smo čak i u to vreme postojale istinske razlike među prijateljima. Iako sam bila veoma vešta bila sam “loša”, bila sam problematični član grupe, ali moje obrazovanje mi je uvek bilo prioritet. Od prve do druge godine srednje škole, nikada nisam dobila 4 u đачkoj knjižici¹⁷. Uvek sam bila student za primer, i studenti kao što sam ja su uvek bili ohrabreni da upišu Sami Frashëri Gymnasium¹⁸ u Prištini i Xhevdet Doda

Gymnasium u blizini Tre Sheshirat. Ali jedino deci čiji su roditelji bili na visokim pozicijama je bilo omogućeno da pohađaju ove škole, kao što su deca direktora, vođa komunističke partije, socijalističke partije, kako god, deca onih koji su bili na čelu države. Ukoliko si dolazio iz porodice iz srednje klase bio si okrenut ka drugim školama, koje su bile takođe dobre, ali ovo je bila jedna očigledna podela. U Gimnaziju su išla deca, kako da kažem, kako

da kažem, “Buxhovane deca”¹⁹ koja su posedovala bogate kuće u Tasligje, Dragodan, Sunny Hill. Ovo su bila deca koja su imala sve. Ako nisi jedan od njih, ti si usmeravan na uobičajene srednje škole: Opšta, Srednja poljoprivredna škola, Srednja ekonomska škola i Srednja tehnička škola, 19 Tetori. I mogao si da vidiš ovu pravu podelu u gradu. A neću ni da govorim o podeli između grada i sela, čija deca generacijama nisu imala pristup najboljim školama u Prištini. Ovakva situacija iz Prištine je važila skoro za celo Kosovo. Drugo, mnogo puta bilo je prednosti zavisno od toga odakle dolaziš, ako dolaziš iz Prizrena ili Đakovice imaš mnogo prednosti. Ako dolaziš iz Podujeva, Vučitrna ili Mitrovice, imaš veoma malo prednosti. Ponekad si mogao da upišeš te škole zašto si im bio potreban kako bi ispunili kvote, kako bi predstavili da imaju đake iz svih krajeva. Kako da kažem, u tom smislu, sve što sam proživela kao mlada osoba preživela sam na Korzo.²⁰ Ne znam da li ste znate šta je Korzo, na kraju školskog dana, zavisno od godišnjeg doba, kako da kažem, imali smo običaj da izađemo napolje u periodu od 18h do 22h. Šetali bismo do mesta gde je danas Trg, gde je Korzo, bilo je četiri reda za šetanje, kako bih vam rekla, koji su bili podeljeni u različite pravce, gde su danas staze za šetanje, a sredina Korzo je počinjala na ulazu u Skupštinu i završavala se ispred hotela Grand. Izlazili smo svako veče, tada nije bilo kafića kao danas. Bilo je restorana, ali svakako kao mlada osoba nisi mogao da ideš u restoran. Smatrano je nemoralnim da ideš u restoran i da piješ nešto, Coca-cola ili kafu, to se smatralo nemoralnim. Ukoliko bi išao u restoran u toalet (smeje se) što je osnovna ljudska potreba, kako da kažem, smatrano je nemoralnim, ukoliko si išao u restoran, kako da kažem, uvek si se bojao da će te slučajno neko blizak videti... takav je bio mentalitet i tabu. I šta si radio na Korzo, kupio bi suncokret i seo u, kako smo ga zvali, “krug”, na mestu gde je spomenik Zahir Pajaziti danas. U tom krugu bilo je nekih klupa, kako da kažem, i moji prijatelji i ja bismo zajedno seli na te klupe i jeli suncokret. Sada možete da zamislite, nije nam bilo dozvoljeno da uđemo u restoran da popijemo čašu vode, kako bih vam rekla, smatrano je nemoralnim, i ja sam iskusila ta vremena. U to vreme, smatrano je nemoralnim ako si imala duge nokte, ako si imala nalakirane nokte smatrano je nemoralnim, ili ako si bila našminkana, ili karmin ako si nosila, ili ajlajner, sve to je smatrano nemoralnim. Farbanje kose je smatrano neprikladnim, “Zašto bi mlada devojka farbala kosu!?” Kako bih vam rekla, sve ovo su bili stereotipi i predrasude o nama u to

¹⁷Ocena B na skali od A do F.

¹⁸Evropski model srednje škole sa akcentom na akademsko učenje, različito od uobičajenih škola jer priprema đake za fakultet.

¹⁹Izraz za bogate ljude, može da se koristi u pogrdnom smislu.

²⁰Glavna pešačka ulica predviđena za tumačenje, šetnju.

vreme i ja sam ih lično iskusila. Ako si nosio kratku suknju, kako da kažem, smatrano je nemoralnim. Visoke štikle su takođe smatrane nemoralnim. Na primer, bilo je tačno određeno vreme kada nam je bilo dozvoljeno da idemo napolje i kada nije. Mogli smo da idemo napolje do 19h i da se vratimo kući da gledamo crtane filmove, iako smo smatrali sebe odraslim i želeli smo da budemo napolju duže. Bilo je dva ili tri kafića u to vreme, i posebno Xheni café. Bio je san svakog od mojih vršnjaka da sedne tamo i popije dugački espresso, ali samo smo slušali o tome i nikada nismo probali espresso. Tako da, ovo su neki aspekti moje mladosti, gde je bio tačno određen period za izlazak i tvoja porodica je određivala kako treba da se ponašaš.

U međuvremenu, primetila sam promene u porodici, moja starija sestra, koja nije najstarije dete, ali jeste najstarija od devojčica, počela je da izlazi sa dečkom. Upoznala je tog dečka, koji je i dalje sa njom, bili su venčani tridesetpet godina i imaju unuke. Uglavnom, sećam se da je moja porodica bila protiv te veze, jer su pronašli drugog dečka sami, potpuno su odbacivali, "Nećemo ti dozvoliti da se udaš za tog dečka", jer on nije pitao porodicu, kako da kažem, činjenica da im se porodica suprotstavljala nije čudno za moju porodicu. Ali kada je moja druga sestra pronašla muškarca, koji joj je sada muž, moja porodica je bila srećna, iako su se pojavljivali zajedno otvoreno i pre nego što su se verili. On je dolazio po nju i mi smo znali da izlazi sa Jonuz, kako da kažem, poznavali smo ga kao porodicu...

Bilo kako bilo, u to vreme, kako bih vam rekla, imala sam potpuno drugačija interesovanja. To se osećalo i u kući jer nas je bilo iz različitih generacija, na primer, moja majka je ponekad bila u nezgodnoj situaciji jer ćerka mog strica po ocu na primer, i ćerka moje tetke po majci su ostajale kod kuće, nosile duge suknje, heklale zidne tepihe i sve to... moja interesovanja su bila potpuno drugačija od njihovih. Da bi se osećala jednakom u zajednici u kojoj je živela i sa ljudima sa kojima je komunicirala svaki dan, moja majka bi otišla na pijacu, u to vreme nije bilo prodavnica, samo pijace, da kupi zidne tepihe, da kupi igle za heklanje zidnih tepiha, otišla bi na pijacu, i kupila okvir, tkaninu i igle za heklanje i donela bi ih kući. Rekla mi je da ću od tog dana heklati. Ja nisam znala ni kako se to radi, ništa nisam znala. Ili kupila bi mi različite konce da pravim goblene, konci su bili beli, bež i drugih boja, i donela bi ih kući i rekla bi mi "Nemaš izbora nego da naučiš kako da heklaš". Sada razumem zašto me je terala, ali nikada me to nije interesovalo. Sada, uzela bih igle za heklanje i te konce i otišla kod ćerke moje tetke po majci, tetke koja je živela veoma blizu nas i od koje nas je jedino zid razdvajao, i rekla bih joj "Uzmi ovo i ispleti par redova, zato što ja ne znam" i "Ispleti nekoliko redova pa kada odem kući mogu da kažem majci da sam nešto isheklala". U trenutku kada sam stigla kući, donela sam vesti, kako da kažem, bombastične vesti za moju majku "Majka, isheklala sam nekoliko redova". I ona bi uzela da proveri da li sam isheklala dobro ili ne. I ja zaista nisam to uradila, kako god, kako bih vam rekla, bila je dužnost svake majke da pripremi ćerku za muškarca, kako da kažem, jednom kada ćerka odraste, sazri, u godinama kad može da preuzme odgovornost za svoju sopstvenu porodicu, postepeno se pripremala za brak.

Da bi se pripremila za brak važno je da znaš kako da čistiš, pereš, peglaš, štrikaš, kuvaš i sve ostalo što devojka mora da zna da radi u kući... i jedino tad ona može da se smatra spremnom za brak i da bude deo druge porodice. Ovi aspekti vezani za brak opisuju moju mladost u detalje. Znala sam da sviram daire i da pevam veoma dobro, posebno ženske pesme koje smo pevale u kanagjegj²¹, koji se takođe zove "Noć Kana" i gde smo pevale Kana.²² Ne znam, ovo više nije tradicija, ali u to vreme to je bilo veoma

²¹Svadbena zabava.

²²Kana je boja za kosu koja traje duže. Žene farbaju kosu sa kanom kada se udaju. U nekim mestima koristi se za različita crtanja/tetovaže na rukama.

zanimljivo, znam i sećam se svega do detalja. Moja majka, koja je bila sa mnom, bila je veoma ponosna na ovim događajima, jer sam ja dobro svirala daire, i zbog toga, kako da kažem, smatrana sam vrednom mladom ženom u kući, zato što sam znala kako da sviram daire, znala sam kako da pevam, plešem, kako da dobro ugostim i dočekam ljude koji su bili pozvani na porodična slavlja ili na venčanja, ili kanagjegj. Kako bih vam rekla, to su bile vrline koje su starije generacije želele kod devojaka, i ove vrline su značile da je devojka sazrela i spremna za brak. Iz razloga što me to uopšte nije zanimalo, dosta puta sam ulazila u sukob sa majkom; za oca, sa druge strane, obrazovanje je bilo mnogo važnije. Kako da kažem, mnogo puta sam se prepirala sa majkom kada sam joj govorila “Ja ne mogu ni da zamislim, na primer, ne mogu da zamislim sebe kao mladu u domaćinstvu koje se sastoji od trideset ljudi i da uvek stojim sa tacnom da služim čaj!” kako da kažem, to je bila suprotnost. Ili kada joj kažem “Ne mogu da zamislim sebe u venčanici jer to nije nešto što ja želim ili ću želeti”. Na taj način sam joj se suprotstavljala i prepirale bismo se jer je ona želela da pripremi moj qeiz²³, moj paje²⁴. Ali ja nisam pokazivala interesovanje za ove veštine ili delove odeće zvani qeiz: lace, kllobodan²⁵, mushna²⁶, toled²⁷ i sve to... Ona je sve to pravila za mene, i ja i dalje imam qeiz, to mi je uspomena na majku. To je uspomena i s vremena na vreme izvadim ga napolje zbog provetravanja, nisam nikada izgubila bilo šta od toga, jer su to uspomene koje nosim u sebi. Kad god otvorim kofer i vidim sve te uspomene, setim se mladosti i napora moje majke.

Ja sam sportski tip, kako da kažem, nosim farmerke i trenerke, i moja majka je uvek pokušavala da me navede na drugi stil gde bih nosila suknje ove dužine (pokazuje dužinu ispod kolena). Kako bih vam rekla, mlade žene su nosile suknje ove dužine, ne pantalone i trenerke, ali ja sam bila potpuno drugačiji tip. U to vreme nisi imao prodavnice gde si mogao da kupuješ, kako da kažem, moja majka bi kupila komad svile ili nešto slično, i otišla kod krojača bez uzimanja mojih mera, ništa. Tražila je od krojača da odseče dužinu koju je ona zamislila, na način koji je ona želela, i na način na koji je ona želela da ja to nosim, kako da kažem, u cilju spremanja mene da budem supruga i majka. Ali moja interesovanja su uvek bila suprotna tome, mladost, obrazovanje i odnosi sa stranim svetom, jer u to vreme, imali smo samo Kosovo i mogli smo samo tu da se krećemo, činjenica je da nismo imali pristup čak ni Prizrenu ili Mitrovici ili Đakovici. Mogli smo da obilazimo ova mesta samo u okviru ekskurzija, ne samostalno kao sada, “Hajde, idemo u Prizren ili idemo u Mitrovicu jer tamo ima dobrih restorana” ili zbog zabave, ili za vikend. U to vreme nismo imali taj izbor jer nismo mogli da ga priuštimo.

Sećam se, ne, nije to sećanje, to je činjenica, među mojim rođacima i ljudima sa kojima sam odrastala, bila sam prva žena koja je dobila vozačku dozvolu. Uvek su me zanimali automobili. Koliko puta sam samo uzela bratovljeva kola, mislim, ključeve njegovih kola, kada bi se vratio sa posla ili otišao da spava, i ja bih bukvalno ukrala njegove ključeve od kola i vozila kola po kraju, jer nisam se usuđivala da idem kolima u grad... kako da promenim brzinu, kako da zakočim, kako da pokrenem kola, sve ove stvari desile su se kao čudo. Pokazala sam interesovanje, kako bih vam rekla, bila sam prva koja je imala vozačku dozvolu, i jednom, ovo se nije desilo u mojoj mladosti, ali pokazuje ono o čemu govorim, bila sam u Skoplju sa OEBS (Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju) misijom i čekali smo delegaciju. Ja sam stigla iz Austrije i vozač autobusa iz OEBS-a, koji je čekao, otišao je do kafeterije dok

²³Odeća i vez koji popunjava mladin svežanj.

²⁴Mladin svežanj.

²⁵Komplet jastučnice i posteljine davan na dan porođaja žene, narečje iz Llap regije.

²⁶Čaršav za sto pravljen tkanjem na razboju, narečje iz Llap regije.

²⁷Ručno pravljen, vezen čaršav, narečje iz Llap regije.

delegacija ne stigne. Ali autobus je blokirao deo puta na aerodromu u Skoplju, tako da sam ja otvorila vrata spolja, ušla u autobus, to je bio automatski autobus. Kada sam ušla unutra i pokrenula autobus, mislim, svi policijajci i drugi muškarci su se okrenuli i pogledali u mene. Bila sam niska i tanka i možete zamisliti veličinu autobusa u poređenju sa mnom, i tako sam pomerila autobus odatle... znate, čak i kao žena, uvek su me zanimali automobili. Bilo je vremena kada sam vozila motore, Kawasaki motore, i vozila sam bicikl kada sam bila dete. U to vreme, nismo imali skije, ali sada znam kako se skija. Imali smo običaj da uzmemo plastične flaše od piva, i da ih odsečemo, kako da kažem, na četiri ugla (pokazuje rukama), plastika je bila čista. Uzeli bismo igle za šivenje koje su naše mame koristile za štrikanje džempera, zagrejali bismo ih i koristili za pravljenje rupa u plastičnim flašama i onda smo provlačili konopac kroz ove rupe. Onda bismo zavezali tu plastiku za naša stopala i koristili ih kao skije. Uzeli bismo veoma vruću vodu i stavili u nju plastiku dok ne omekša, i onda brzo savili uglove kako bismo skijali lakše. To su bile naše skije u to vreme. Nismo imali drvene sanke, i preklinjali smo oca da nam nabavi jedne. Bilo nas je dosta dece. Drvene sanke su uglavnom pravljene za dve osobe, a nas je bilo pet ili šest. Tako je moj otac otišao u Ramiz Sadik, gde je bila radionica, i razgovarao je sa radnicima koji su napravili gvozdene sanke dužine odavde pa do vrata (pokazuje na vrata od sobe), jedva su je doneli kući. Petoro ili šestoro nas je stalo na te sanke i sankali smo se po kraju. I ima bezbroj priča kao što je ova...

Zana Rudi: Pričali ste o tome kako niste radili šta se od Vas tražilo, ali ste samo kratko rekli koja su Vaša interesovanja bila. Volela bih da čujem šta ste tačno radili, koje aktivnosti su Vas zanimale, i kakav je bio odnos Vaše porodice, imajući u vidu okolnosti.

Nazlije Bala: Reći ću vam ukratko da su me u drugom razredu zanimali muzički instrumenti. Prvo sam svirala flautu, a potom i klarinet, prirodno, morala sam da vežbam flautu kako bih prešla na klarinet. Moja porodica je živela u premalom prostoru u kom bih ja mogla da vežbam sviranje flaute, tako da sam ja uzimala flautu i svesku u kojoj sam pisala pentagram, u dvorištu smo imali staro drvo sa voćem, i ja bih uzela flautu i pentagram i popela se na drvo. Vežbala sam sviranje flaute tamo, i nikada mi niko nije tražio da siđem dole, čak iako sam možda ometala moju porodicu ili kada njima nije bilo zanimljivo to što ja sviram flautu, i svaki put bi mi rekli "Knjige, knjige, idi po tvoje knjige, radi svoj domaći". Ali ja sam uvek naučila sve lekcije i uradila sav domaći, nikada nisam otišla u školu, a da nisam prethodno uradila domaći, ili otišla nespremna. Ali svi zadaci koje nam je učitelj davao nisu bili dovoljni za mene. Možda sam bila hiperaktivno dete koje je uvek volelo izazove... Nisam prestala da sviram flautu dvanaest godina, svirala sam je sve vreme, i sada čak mogu da sviram i flautu i klarinet.

Onda sportovi... Nikada nisam prestala da treniram sportove. Učestvovala sam u mnogim maratonima organizovanim na Kosovu, bilo u Prištini, Gnjilanu ili Prizrenu. Trčala sam dok se situacija nije pogoršala. Šah mi je i dalje hobi, igram ga dosta sa porodicom. Do sada ne postoji nijedan moj rođak koji me je ikad pobedio u šahu. Volim sportove sa loptom, kako bih vam rekla, i kad god idemo na piknik ili samo na selo za vikend, volim da igram futbol, ili da se dodajem loptom, ili da udaram loptu prstima na nogama, ne mogu da se setim kako se to zove.

Zanimljivo je da smo imali direktan kontakt sa stokom, bilo da su u pitanju ovce ili krave ili različita živina koju je naša porodica imala. Možda zbog toga volim da se igram sa životinjama, čak i danas, jahanje je moj hobi, i kada imam slobodnog vremena ili tokom vikenda, idem na Vali Ranch u Gnjilan, ovo nije reklama za njih, samo delim to da idem na jahanje na selu u trajanju od četiri ili pet sati.

Uglavnom vidim ljude duž puta i oni me gledaju iznenađeno kao ženu koja jaše konja, oni ne razumeju to i pitaju se kako žena može da ima te veštine.

Lov je, kako bih vam rekla, još jedna moja veština, ali nikada nisam pucala sa pravom puškom, samo sa onim što mi zovemo vazdušne puške. Mnogo puta sam učestvovala u takmičenjima u lovu u bivšoj Jugoslaviji. Kako da kažem, to su bila moja interesovanja koja nisu oduševljavala moju porodicu, oni su mislili da ja neću završiti studije, da sam skrenula sa puta na neko vreme. Ali uz mnogo ozbiljnog posla i predanosti uspeła sam da ih ubedim da nikada nisam skrenula sa pravca koji sam zamislila za sebe. Tako da ovo su neki od mojih hobija koje i dalje volim da radim i da ih usavršavam.

Možda najteži period za mene kao osobu, kao Nazlie, ne za moju porodicu, je bio kad sam se direktno angažovala u Savetu za odbranu ljudskih prava i sloboda. Nisam imala nikakve prepreke od strane porodice što se tiče otpočinjanja posla, ali oni su brinuli jer su mnogi članovi Saveta bili uhapšeni i poslani u zatvor. Pa, većina njih je bila mučena od strane policije, što je nešto što sam i ja iskusila, na različite načine. Možda je moja porodica brinula jer sam bila mlada žena i brinuli su da će me povrediti i da će posledice ovih povreda biti dugoročne. Ali kasnije su me podržali i bili su moja glavna podrška u svim ovim godinama aktivizma. Najveću podršku sam prvenstveno imala od roditelja, a onda od moje braće i sestara. Pokušala sam da prenesem i pokušavaću i dalje mojim sestričinama i bratancima tu duhovnu nezavisnost koju osoba mora da poseduje, lični put koji oni moraju da izgrade za sebe, i da ih ohrabrim da imaju životni cilj i da rade na njegovom ostvarenju. Ponosna sam na njih jer imaju posebne planove i kristalno jasne ciljeve o načinu na koji žele da žive svoje živote. Ne želim da ni moje sestričine ni bratanci prođu kroz ono što sam ja prošla u različitim fazama, ne želim to novim generacijama na Kosovu, uvek pokušavam to da im prenesem. Ne zaboravite, u pitanju je i kolektivno pamćenje, način na koji neko živi u svojoj porodici i različiti događaji koje su iskusili su različiti za moje roditelje i za neke druge roditelje, i oni objašnjavaju drugačije životne stilove.

Postala sam članica Saveta za ljudska prava uskoro nakon osnivanja, 1989. godine, i odmah potom bila sam aktivistkinja sa punim radnim vremenom Saveta za odbranu ljudskih prava i sloboda. Obim posla u Savetu bio je ogroman, što je sada teško razumeti. Imali smo mnogo konkretnog rada na terenu, sa svim ljudima čija su prava ugrožena na ovaj ili onaj način od strane Miloševićevog režima do 1999. godine, i Savet je radio svaki dan. Zapravo, naš fokus i interesovanje, naš glavni fokus, uvek je bilo skupljanje informacija, njihova obrada, analiza i pisanje izveštaja. Onda bismo poslali izveštaj različitim međunarodnim agencijama, ambasadama i različitim vladama, kako bi oni imali potpune i tačne informacije o kršenju ljudskih prava za vreme Miloševićeve vladavine.

Postoje neverovatne priče koja sam proživela kao aktivistkinja Saveta. Ima jedna priča koja je neviđeno tužna za mene. Kako bih vam rekla, kada su ratovi u Bosni i Hrvatskoj počeli, naseljavanje Kosova je počelo, izbeglice iz Knina i izbeglice iz Bosne, ali najviše izbeglica je bilo iz Hrvatske, Srbi iz Hrvatske, su bile dovezene na Kosovo. Izgradili su kampove u određenim delovima na Kosovu. Postojao je izbeglički kamp u blizini Vučitrna sa Srbima iz Knina i drugih delova Hrvatske, kako da kažem, mislim, to su bile veoma ekstremne izbeglice. Mnogo njih je nosilo uniforme rezervne policije, kako bih vam rekla, oni su se pridružili policijskim snagama Kosova. Mnogi drugi počeli su da rade kao sudije, advokati, tužioci, u različitim institucijama, jer u to vreme Albanci su bili u potpunosti proterani iz institucija. Trinaestogodišnje dete je bilo ubijeno ručnom granatom od strane srpskih izbeglica koji su došli iz

Knina, sela su bila veoma blizu jedno drugom. Bio je Bajram, Bajram i Madh.²⁸ Bio je neradan dan, ali niko od nas nikada nije uzeo slobodan dan, jer smo znali da moramo da budemo spremni da odemu u kancelariju, da spremimo bilo koju informaciju, ili da odemo na teren i fotografišemo, zavisilo je od slučaja. Bila je grupa dece koja su se igrala na igralištu. Igrali su se na igralištu koje su njihovi roditelji posedovali, kako da kažem, bukvalno... kada su kola srpskih izbeglica prolazila jednostavno su uzeli granatu i bacili je na decu, i jedno trinaestogodišnje dete je umrlo. Drugi su bili povređeni, neki su imali prelome, a drugi su izgubili ekstremitete. Sutradan nam je došla delegacija, među kojom je bila bivši izvestilac za ljudska prava za Balkan, Elizabeth Wren, i morala sam da pripremim ceo slučaj sa svim materijalima vezanim za događaj koji se desio na Bajram; dodali smo ovo drugim materijalima koje smo uvek davali delegaciji na Kosovu. Imali su živopisnu sliku, sa fotografijama, nedeljnim izveštajima, tronedeljnim izveštajima, polugodišnjim izveštajima i godišnjim izveštajima. Uvek smo pripremali dosijee koji su se zasnivali na činjenicama i argumentima. U ovom slučaju nismo mogli da pričamo preko telefona, jedine informacije koje smo imali čuli smo putem radija.

Moje kolege u to vreme bili su Ibrahim Makolli, koji je danas Ministar dijaspole, Mimoza Ahmetaj, koja je danas ambasadorica u Sloveniji. Bio je tu Halime, koji je sada Viši zvaničnik u Ministarstvu odbrane... Zina i Fisi, ne mogu da nabrajam ceo tim, kako da kažem, rukovodeće osoblje sa ujakom Ademom²⁹, Bajramom Kelmendijem³⁰, Nekibe³¹, sve su to aktivisti koji su u to vreme bili u Savetu. Svi smo radili zajedno i odlazili na mesta incidenata, fotografisali, uzimali izjave od ljudi, i onda nosili fotografije na izradu. Nakon izrade celog filma i kada smo imali sve fotografije vraćali smo se u kancelariju, analizirali, pripremali dosije, mislim, do osam ujutru radili smo kao tim i bez prestanka. U 10 ujutru imali smo sastanak sa delegacijom i Elizabeth Wren, UN delegacijom. Možda je postojala želja, svi smo osećali na neki način obavezu, veliku odgovornost, kako bih vam rekla, da utvrdimo i dokažemo svetu vrstu kršenja ljudskih prava koje se događalo na Kosovu. Objasnila sam da je glavni aspekt ovoga bila volja, priprema i privrženost poslu. Koliko puta je moja porodica znala da sam napolju do osam ujutru, a nisu znali da li ću se vratiti kući živa. Svaki put smo očekivali da će nas uhapsiti, svaki put smo očekivali da će nas pretući policija, svaki put očekivali smo da ćemo biti kidnapovani. Sada naš bivši kolega Xhavit Shala bio je kidnapovan 1998. godine i dan danas ne znamo ništa o njemu. Kažem vam šta smo znali kada smo odlazili na posao: napuštali smo kuću u osam, ali nikad nismo imali garanciju da ćemo se vratiti kući svojim porodicama živi i zdravi. Radili smo mnogo, danas se i dalje ponosim time.

Godinama sam radila kao aktivistkinja za ljudska prava na Kosovu. Pored posla, učestvovala sam i u drugim aktivnostima, ali one su sve bile povezane. Sarađivala sam direktno sa organizacijom Human Rights Watch, sarađivala sam direktno sa organizacijom Amnesty International, sarađivala sam direktno sa mnogim međunarodnim televizijama kao što su CNN, BBC, Sky News, Euro News, kako da kažem,

²⁸Eid, pogledati prethodnu fusnotu.

²⁹Bac Adem = Bac, bukvalno ujak, je nežan i poštovan naziv za stariju osobu. Adem je Adem Demaçi, albanski pisac i političar i dugogodišnji politički zatvorenik koji je proveo ukupno 27 godina u zatvoru zbog nacionalističkih stvavova i aktivnosti. 1998. godine postao je direktor političkog krila Oslobodilačke vojske Kosova, iz koje je izašao 1999. godine.

³⁰Advokat i aktivista za ljudska prava, podigao je optužnice protiv Slobodana Miloševića u Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju 1998. godine. Prvog dana NATO bombardovanja 1999. godine srpska policija ga je uhapsila i njegove dvoje dece Kastriot i Kushtrim. Njihova tela su nađena dan posle.

³¹Žena Ibrahima Kelmendi, takođe advokatica i aktivistkinja za ljudska prava, nakon rata bila je članica Skupštine za DLK i ministarka pravde od 2008. do 2010. godine. Umrula je 2011. godine.

svaki put kad smo izveštavali direktno o situaciji na Kosovu. Kasnije sam se pridružila, 1997. godine, kada se situacija već pogoršala, priključila sam se misiji OEBS. Kako bih vam rekla, za vreme mog rada u Savetu bila sam i član Kosovske ženske mreže. Bila sam suosnivačica Centra za zaštitu žene i dece Kosova, jer su žene i deca uvek bili moj prioritet, jer muškarci uglavnom iskuse jednu vrstu nasilja, dok žena iskusi tri ili četiri puta više u okviru porodice. Doprinela sam različitim procesima na Kosovu, kao što je osnivanje Udruženja Nenë Tereza kao humanitarnog udruženja, kao da kažem, učestvovala sam u osnivanju Saveta za hitno delovanje u to vreme, kako da kažem, osnivanje Lige žena, svaki put, u pokretu, svaki put sam osećala odgovornost da budem deo tih procesa. Učestvovala sam na mnogim međunarodnim konferencijama, uvek sa posebnom temom, prezentovala sam kosovsku stranu svetu.

Dobila sam različite nagrade, 2000. godine dobila sam Nagradu za mir, koju je davala Francuska vlada prvi put u Evropi. Bio je jedan, koji je sada laureat za Nobelovu nagradu iz Kenije, nas dvoje smo dobili tu nagradu. I imam mnogo drugih nagrada različitih međunarodnih i lokalnih organizacija. Bila sam jedan od organizatorki mnogih velikih protesta za prava žena na Kosovu koji su se dešavali u to vreme. U to vreme bili smo ja, Igo, Sevdije Ahmeti, Aferdita Saraqini, Vjosa Dobruna, kako da vam kažem, ne toliko velika grupa, Naxhije Bućinca, izvinjavam se što nisam spomenula druga imena, ali ne mogu da se setim svih. Bili smo koorganizatori različitih protesta kao što su: "Hrana za Drenicu", "Marš za Drenicu" uz podršku OVK (Oslobodilačke vojske Kosova). Imala sam takođe direktne kontakte sa Američkim State Department-om, NATO savezom, Evropskom unijom i drugim odlučujućim organizacijama. Kasnije, 1997-1998. godine, priključila sam se Komisiji za proveru na Kosovu, koja je radila sam OEBS-om i KDM-om³², kako bih vam rekla, to je bila Američka misija, ustvari, to je bila vojna misija. Moj posao u OEBS-u, posebno u Odeljenju za ljudska prava, bilo je nadgledanje i sprovođenje sporazuma o primirju koji je potpisan između OVK i Miloševićeve vojske ili režima. Taj sporazum nikada nije poštovan od strane Miloševićevog režima, naprotiv, nasilje na Kosovu se povećalo za tri do četiri puta.

Pored toga što smo bili okruženi teškom artiljerijom, koje je počelo u to vreme, kako da vam kažem, različiti masakri su počeli. Bila sam direktno angažovana u pisanju izveštaja o slučaju Račak koji se desio 1998. godine³³. Bila je to jednomesečna borba za članove porodica i misije OEBS da vrati tela nazad. U to vreme, bilo je nemoguće dovesti istraživački tim sastavljen od doktora i forenzičkih stručnjaka iz Haškog tribunala, vođen od strane Luisa Arbour. Nakon što su bili vraćeni na granici sa Makedonijom, ovlastili su petoro ljudi iz OEBS misije da istraži slučaj. I ja sam bila jedina Albanka koja je bila deo procesa, i danas moj potpis stoji u izveštaju koji se koristio protiv Miloševića u Haškom tribunalu. Uradila sam takođe mnogo direktnih intervju sa albanskim izbeglicama, u Makedoniji sam napravila preko 8000 intervju o različitim stvarima koje su ljudi iskusili.

Ali ono što je ostavilo trag na mojoj duši, jer smo radili za druge kada bismo se vratili nazad, bilo je to što sam dve godine vodila proces otvaranja masovnih grobnica na Kosovu. Lično sam učestvovala u otvaranju grobnica i nikada nisam oklevala da uđem u grob dovde (dodiruje svoje grudi, pokazujući dubinu grobnice) i direktno se susretala sa telima, nevezano za njihove godine, pol ili koliko je teško to bilo. Najteži slučaj mi je bio slučaj Mačastena i Bogujevci porodica, koji su bili iz Podujeva-Llap regije. Cela porodica je ubijena, to je bio masakr protiv albanske populacije i bilo je veoma teško, kako bih vam rekla, otvoriti taj grob i početi sa identifikovanjem članova Bogujevci i Mačastena porodica. Među najmlađim članovima porodica, bilo je jednogodišnje dete. Trenutak kada smo imali prvi kontakt sa

³²Kosovska diplomatska misija, Američka vojno-obaveštajna misija sa OEBS i Komisija za proveru na Kosovu.

³³Tačan datum masakra bio je 15. januar 1999. godine.

njegovim telom, on prirodno nije imao ličnu kartu, pasoš, ili bilo koji drugi identifikacioni dokument, jedino smo pronašli neka mala kola koja je držao na grudima. Drugo telo je bila sedmogodišnja devojčica. Ona je držala barbiku koju je imala sa sobom jer nije znala šta je rat. Na ovaj način smo identifikovali osamnaest članova Bogujevci i Mačastena porodica, jedno po jedno, identifikovali smo ih i, kako da vam kažem, sahranili smo ih. Na kraju, samo jedan član ove porodice je bio još živ, kako da kažem, i on me je pitao “Nazlie, šta sada? I gde?” I u tom momentu, ne možeš da nađeš pravi odgovor ili reč utehe na njega. Postoje trenuci kada ga vidiš ispred grobova svoje najbliže porodice, njegovih najsvetijih ljudi – mi kao narod smo ludi za našim porodicama, jer imamo poseban odnos sa našim porodicama – ali u tom trenutku ne možeš da pronađeš reč da ga utešiš, i nema ničega što možeš da kažeš.

Drugi tužni trenuci za mene vezani su za iskustva seksualnog nasilja nad devojčicama i ženama na Kosovu, ova iskustva su još u mom pamćenju, ona su u mom mozgu. Nikada neću, nikada, zaboraviti, čak ni na trenutak, trinaestogodišnjakinju iz okoline Suve reke koja je grupno silovana, kako da vam kažem, imali su orgiju sa tom devojčicom. Šator u kom sam boravila, gde sam radila, bio je blizu šatora njene porodice iz Suve reke, iz sela u okolini Suve reke. Njena majka je primetila da sam ja uzimala izjave, ali ona je bila pod pritiskom njenog svestika i nije se usuđivala da traži pomoć, jer je najstariji muškarac u kući smatrao da to što se toj trinaestogodišnjakinji desilo je “sramota za porodicu”. On je pitao, kako da kažem, svaku noć, njegovog sina i snaju kako da ubiju devojčicu, jer to što se desilo je bila “sramota za porodicu”. I ova trinaestogodišnjakinja nije bila dobro psihički, kako da kažem, nije se ponašala kao njeni vršnjaci. U međuvremenu njena mama me je kontaktirala i ispričala mi celu priču. I prirodno, uzela sam izjavu i zajedno sa Igo i drugim aktivistima pitala Save the children, Oxfam i druge organizacije da nam pomognu da izgradimo veliki šator gde bismo okupili zajedno ove devojčice, gde god bismo ih našli u Qegran³⁴. Želeli smo da stvorimo okruženje za njihovu resocijalizaciju u izbegličkom životu... I ja sam sama bila izbeglica, kako bih vam rekla, i nije bilo važno što sam radila sa OEBS-om, bila sam jednaka sa drugim izbeglicama, bila sam izbeglica sa svima drugima.

I u međuvremenu, nakon razgovora sa tom devojčicom i njenom majkom, sećam se da je Igo organizovala aktivnosti, resocijalizaciju za devojčice, gde su one pevale, tapšale rukama... one nisu bile ono što jesu, traženo je od nas da ne budemo ono što jesmo. Možda ta utrnulost koja je proizašla iz rata, utrnulost koja je proizašla iz toga što smo bili daleko od naših kuća, utrnulost koja je proizašla iz onoga što se desilo, vrat ćemo se tamo, ili... nije bilo informacija gde su porodice, nismo imali informacije ko je i gde smešten. I ja sam razgovarala sa Igo, rekla sam joj “Igo, ovde ima slučaj trinaestogodišnje devojčice, ona nije dobro, silovana je; imali su orgiju sa njom, a porodica je dodatno pritiska”. I Igo mi je odgovorila “Molim te, Nazli, dovedi je, ali molim te nemoj da mi kažeš koja je ona, jer ne mogu da se uzdržim”. I, mislim, nakon nekog vremena, uspela sam da izvedem devojčicu iz šatora, uradila je to svojevremeno, nije bila primorana. Otišle smo u šator, i videle smo mnogo devojčica njenih godina, koje su pevale, tapšale rukama, recitovala stihove... različite aktivnosti. Uglavnom su devojčice pevale uz daire, kakogod, kada smo se sa njima, Igo i ja i svi ostali aktivisti su bili sa njima... imali smo potrebu, stvarno imali potrebu da pevamo. I devojčica je došla i sela među druge devojčice, mislim, po prvi put počela je da se smeje. Po prvi put nakon dva meseca ostvarila je kontakt sa spoljnim svetom, bila je izolovana u šatoru sve vreme. Bilo je čudno, bilo je fenomenalno za mene, to je bilo nešto od čega se naježim čak i danas kad se setim toga (uzdiše). I po prvi put pogledala je u daire, pitala je za daire i rekla “Tetka Nazlie, da li vi pevate?”, “Da, da dušo, pevaj, pevaj i ja ću pevati sa tobom”. Igo sa druge strane nije mogla da

³⁴Izbeglički kamp u Makedoniji.

prestane da plače, okrenula se (okreće leđa). Čak i drugi aktivisti koji su znali devojčinu priču, i pesmu koju je pevala, dve pesme “A vritet pafajësia?” (Da li je nevinost ubijena?) i “Oj Kosovë, oj nana ime” (O Kosovo, majko moja). Pevala je sve vreme, i ja sam pokušavala na različite načine da se sakrijem od nje, jer nisam mogla da se suzdržim, nisam mogla da zaustavim suze u jednom momentu. Ovi trenuci su za mene najdragoceniji, čak iako su bolni; povratila sam trinaestogodišnjakinju u naše društvo, gde smo mi angažovani kao aktivisti. Radimo sa različitim organizacijama, ali uspeali smo da povratimo trinaestogodišnju devojčicu u društvo gde su joj prijatelji, uprkos pritisku porodice gde je smatrana “sramotom za porodicu”. Proganjali su me životi ovih devojčica trinaest godina, i one će me proganjati dok god se ne istera pravda za njih. Tako da, slučajevi silovanja su ućutkani, iako je utvrđeno da je blizu dvadesetdve hiljade žena i devojčica silovano od strane paravojske, vojnika, policije, civila i sl. Kako god, one se ne smatraju žrtvama rata, iako se silovanje smatra kao sredstvo ratovanja prema Rimskom statutu Međunarodnog krivičnog suda, Haškog tribunala i drugih međunarodnih konvencija, silovanje se smatra sredstvom ratovanja. S druge strane, mi smo negirali da su ovih dvadesetdve hiljade žrtava među nama, one žive sa nama; možda ih vidamo svaki dan, i ne znamo da su one žrtve koje žive veliku nepravdu (plače). Ako smo postigli da rehabilitujemo sve ratne kategorije, bilo da su oni veterani, ili porodice namučenih, dece namučenih, osobe sa invaliditetom zbog rata... sve kategorije koje rat smatra dostojnim, učinili smo veliku nepravdu prema njima, da kao društvu, ne može da nam se oprost. Tako da, učinili smo nepravdu, i ovih dvadesetdve hiljade žrtava i dalje žive sa najvećom nepravdom koja može postojati. (Uzdiše).

Zana Rudi: Da li postoji poseban trenutak, pre ili posle rata, koji biste posebno izdvojili, možda možete da objasnite situaciju na različite načine, iz Vašeg ugla gledanja?

Nazlije Bala: Priče se razlikuju od trenutka do trenutka. Svaka od njih ima poseban karakter. Suština mog posla za Savet bila je... rizikovali smo naše živote mnogo puta. Istakla bih slučaj u okrugu Dečan, ne sećam se tačno da li je bilo u selu Shapej ili Baballoq, ubistvo koje su izvršili srpski naseljenici, oni su došli iz Knina, izbeglice iz Knina koje su se nastanile na Kosovu. U to vreme gradili su kuće za srpske izbeglice na različitim mestima. Ubistvo u Cacaj porodici desilo se baš na tom mestu. Kao tim Saveta otišli smo da skupimo dokaze o slučaju, da fotografišemo i uradimo sve ostalo, kolege i ja. Prva karakteristika tog slučaja, kako bih vam rekla, ono što je ostavilo utisak ne mene... u to vreme nije bilo prilika da se vide različite lokalne tradicije i kulture na Kosovu. Druga stvar koja me je zaprepastila je način na koji je dečak bio ubijen, bio je mlad muškarac. Treća stvar je da je njegova porodica odmah došla iz Švajcarske, jer nisu bili tu kad je ubijen. I četvrto, te noći spavali smo u kulla, onemogućeni da se vratimo u Prištinu jer je bilo rizično. I dijalog, rasprava sa starijom ženom na tom mestu. Sproveli smo sva ispitivanja, doneli i pripremili leš, desio se prvi kontakt sa roditeljima, naročito sa njegovom majkom, sa lešom i taj način oplakivanja, kako su grlili leš, sve. Sada, stvorila se dilema da li verovati zakonu prirode ili fizičkom procesu koje telo pravi. Bili smo veoma blizu tela, i odjednom smo videli suze na lešu. Videli smo suze nakon susreta majke i njenog mladog sina koji je bio ubijen. Drugo, oblik i način organizacije muškaraca bio je odvojen od žena. U međuvremenu, ja, kao Nazlie, nisam mogla da se sklonim odatle, jer sam bila u misiji, imala sam poseban zadatak, i u jednom trenutku rekli su mi (povisuje ton) “Ne, ne, ova je sa nama, ona ne bi trebalo odlazi odatle”. Samo moja radna pozicija mi je dozvoljavala da ostanem tamo, svim ostalim ženama je bilo zabranjeno.

Uveče, kada su se sve ceremonije završile, bila sam sa starijom ženom... ostali su bili u velikoj kulla, rekla sam “Hajdemo unutra.” Ušle smo unutra i ona je rekla “Ne, draga moja, znaš pravila... samo muškarci ulaze ovde” i ja sam rekla “Da, ali ja ne mogu da napustim ovo mesto jer moram da budem sa

mojim kolegama”, jer moramo da sprovedemo intervju ili nastavimo process. Ona je rekla “Da li znaš da nikada nijedna žena nije zakoračila u oda Baballoq?” Ne sećam se da li je to bilo pravo ime, a ja sam je upitala “Kako nije zakoračila?” Ona je rekla “Nikad. Naša je tradicija da žena nikada ne ide u oda.” Rekla sam joj “Bilo da su one ušle ili ne, ja idem unutra!” Otišla sam unutra, sve su bili muškarci unutra, i ja sam bila jedina žena i baš u tom trenutku najstariji muškarac u kući je rekao “Pozovite stariju ženu!”... kako bi mi starija žena pravila društvo. Kako se razgovor nastavio, okrenula sam se i rekla starijoj ženi “Bako, kaži nešto, pričaj, ispričaj nam priču” nešto što je skladu sa našom tradicijom i običajima. Nikada neću zaboraviti šta je starija žena rekla, i danas se sećam njenih reči, i služile su mi kao lekcija. Rekla je “Šta?... Šta ja imam da kažem? Kada sam bila mala govorili su mi “Budi tiha”, kada sam malo odrasla i ušla u pubertet govorili su “Budfi tiha jer je sramotno da ti govoriš”, kada sam se udala govorili su mi “Ti si žena fis-a³⁵ ne možeš da govoriš”, kada sam ostarila govorili su mi “Ćuti, jer ne znaš ništa, glupa si”. Opisala je proces u okviru kog je morala da ćuti, bez prilike da ponudi nešto više.

Još jedan trenutak kojeg se sećam, jer znate, život ne čini ništa više do sećanja, bila su ubistva u Qirez i Likoshan, naročito ubistva Ahmeti porodice. To je hronologija, priča zbog koje svakog ko je uče uhvati jeza, ona ne mora se videti u filmu, ali može da se razgovara o njoj: silovanje Ahmeti žene i devojčica i otpor porodice Ahmeti da napišemo bilo šta negde o tome da su one bile silovane. Priznali su ubijanje kao ubijanje, grozno ubijanje više od dvadeset ljudi koji su bili izmasakrirani u njihovom dvorištu, ali odbijali su da priznaju ono što je zaista bilo deo rata, šta se desilo ženama i devojčicama. Nastavili smo da insistiramo na tome da i to treba da bude deo izjava koje oni daju i deo istorije, da seksualno nasilje mora da se istakne, da seksualno nasilje treba da se zabeleži.

Drugo sećanje koje izdvajam je moj prvi susret sa dve ćerke legendarnog komandanta Adema Jašarija³⁶... To je bilo 1997. godine, prvi napad na porodicu se desio u januaru 1997. godine³⁷, ove dve devojčice su bile povređene tokom napada. Nikada neću zaboraviti kada sam prvi put uživo videla Adema Jašarija, došao je u kulla, posetio nas je i pozeleo srećan rad; forma i način razgovora sa njim, prvi direktan kontakt sa Hamez³⁸, Shaban³⁹ i drugim članovima porodice. Nikada nisi mogao da pretpostaviš da će ova porodica da nas vodi ka slobodi, oslobođenju Kosova i početna tačka za sve ovo bilo bi ime ove porodice. Drugo sećanje je masakr cele porodice u januaru 1998. godine... Bio je mart, ne januar, bio je 5., 6., 7. mart. Drugi put kada sam išla tamo bilo je da identifikujem tela, da ih fotografišem radi beleženja slučaja, kao za svaki slučaj. Ali ja sam videla ove dve devojčice mrtve zajedno sa svojim ocem, videla sam legendarnog komandanta i njegovu porodicu među mrtvima.

³⁵Fis je albanska grupa srodnika koja kao na latinskom *gens* podrazumeva da pojedinci imaju istog predaka.

³⁶Adem Jašari, poznat i kao „legendarni komandant“, bio je osnivač OVK slavljen kao njen najistaknutiji vođa i simbol Kosovske nezavisnosti. Umro je u martu 1998. godine zajedno sa svojom dvadesetočlanom porodicom – pola njih su bile maloletne devojčice i dečaci – u pucnjavi sa srpskim trupama tokom trodnevne opsade njegove kuće u Prekazu.

³⁷Tačan datum napada bio je 22. januar 1998. godine.

³⁸Brat Adema Jašarija, koji je takođe ubijen u napadu.

³⁹Otac Adema Jašarija, koji je takođe ubijen u napadu.

Sledeći slučaj kojeg se sećam i na koji bih skrenula pažnju, je slučaj Račak, tzv. “rat oko tela”. Veoma dobro se zna da je Račak bio velika prekretnica, kako god mesec dana je trajala borba Oslobođilačke Vojske Kosova i srpskih vojnih snaga oko tela. Tehnički, tela su bila taoci srpskih snaga. Nisu dozvolili ni sahranu ni sprovođenje autopsije, uz sve druge probleme, znam, trajalo je više od mesec dana. Imam različita sećanja na ovu priču. Deo posla kao aktivistkinje Saveta u isto vreme, sećam se postojala je grupa, ne toliko velika, veoma mala grupa žena koje su organizovale marševe i različite proteste na Kosovu. Pričam o demonstracijama i protestima koje su potresle svet, uzdrmale svet. Uspele smo da okupimo više od 300 žena u Prištini kako bi organizovale marš “Za Drenicu”. Očigledno je da marš nije uspeo ili postigao svoj cilj stvarnog hoda do Drenice, jer smo bile zaustavljene na putu do tamo. Ali uspeo je u širenju glasa, ne samoosvešćivanja, nego je stvarno probudio međunarodnu zajednicu po pitanju ubijanja i masakra koji su se dešavali u to vreme na Kosovu.

Hronologija mnogih događaja postala je deo mene i gde god danas da idem, kada putujem, ne postoji selo za koje ne vezujem neko sećanje, ili neku priču ili događaj vezan za neko mesto. Ova sećanja su doduše gorka za mene. Ovi ljudi koje sam viđala na mestima na kojima sam bila, gde sam radila, nisu više sa nama jer nisu više živi. Uvek postoji sećanje, priča, gde god da sam bila ili radila.

Zana Rudi: Nazlie, možeš li nam reći nešto o svojim snovima u to vreme, koja su bila tvoja tadašnja stremljenja, i da li možeš da nam kažeš da li se nešto od toga ostvarilo?

Nazlie Bala: Postojao je povod, ideja, uvek prisutna, iz generacije u generaciju, od vremena kada smo bili deca i kasnije kada smo odrasli, uvek smo bili deo tog procesa. Vizija i ideal koji smo svi delili... oslobođenje Kosova, da dišemo slobodno, da budemo u potpunosti slobodni, da izgradimo našu zemlju, svi ovi ideali zbog kojih su ljudi žrtvovali svoje živote. Možda za zastavu, neko je mogao da bude optužen na dvadeset ili trideset godina zatvora. Ali u poređenju sa vizijom i idealom, ako si radio kako bi oslobodio i razvio ovo mesto na način koji... svi smo imali snove. Ali u poređenju sa sadašnjom situacijom, sa životom koji živimo danas, izgleda mi kao da smo odstupili od te vizije i odstupili od tog ideala. Ne možeš danas pronaći parameter i okvir koji smo imali u glavama. Ne želim da zvučim radikalno, jer nisam radikalna u srcu, ali ponekad kada mislim o nekim trenucima kojima sam prisustvovala, kada se zakletva boraca OVK pravila... “Boriću se za ovu zemlju, za ovu zastavu”, vratim se nazad u tu scenu, gde je zakletva borca, za koju se on žrtvovao i zakleo da će dati svoj život? Pitam se da li trinaest godina posle rata možemo da imamo... istinski, viziju ljudi koji su idealizovali slobodu kao slobodu, pravdu kao pravdu, da li smo sve to bar malo sprovedi u stvarnosti? Mislim da smo daleko od te vizije, veoma daleko od tog ideala, živimo je skoro ad-hoc političkoj situaciji koja ne pruža nikakvu viziju, ne nudi nikakvu vrstu ideala, jer da bi bio patriota, vizionar, idealista, moraš da imaš nešto duboko u srcu, koji zauzima meko mesto u tvom srcu, ili opšti concept države kao države. Ne znam, još nisam videla ili iskusila dobre stvari naše države, osnivanje države, razvoj države, okvir za koji smo se svi borili, i svu krv koju smo prosuli. Ne bih volela da ulazim u detalje, jer nemam tu viziju, i ne želim da zvučim pesimistično, jer svako od nas može da promeni mnogo. Svi možemo, nije lako, ali ako svi sednemo i razmislimo i zaista želimo ono što je najbolje za ovu zemlju, za ove ljude i za ovaj narod, u čast onih koji su dali svoje živote za državu i za slobodu, moramo i mi da se promenimo kako bismo promenili druge. Ako ne stvorimo taj concept i tu viziju našim glavama, bojim se da će trenutna situacija trajati još mnogo godina i vremenom ćemo izgubiti tu prvobitnu viziju o načinu stvaranja države. Ima mnogo situacija koje me obeshrabruju, ne znači da moraš da se baviš politikom da bi je razumeo, ja smatram da je politika u svakom danu i svakom koraku koji napravimo, gde god da radimo. Kada pogledamo u stvarnost i uporedimo je sa snovima koje smo imali, mislim da smo baš daleko od toga da ih ostvarimo.

Ako smo maštali o Kosovu kao “Drugoj Švajcarskoj”... svi znamo šta Švajcarska znači, znamo njen razvoj, njene kapacitete, onda, gde je to Kosovo o kojem smo maštali? Imali smo viziju Kosova kao države sa velikim izvorima, sa velikim izvorima prirodnog bogatstva, koje bi dovelo do napretka i razvoja zemlje. Danas imamo stopu nezaposlenosti od 45 odsto, 60 odsto ovoga su mladi ljudi, naša vojska. Gde je taj razvoj i gde su ti izvori o kojima sam maštala tako dugo, zbog kojih bih žrtvovala opet sve iz početka, maštanje o Kosovu kao zemlji koja pruža jednakost za sve. Svo smo iskusili diskriminaciju, aparthejd, segregaciju i kršenje osnovnih ljudskih prava u jednom ili drugom obliku. Mi smo isti ti ljudi koji su se borili i odolevali, ali snosićemo posledice na našim ramenima ako dozvolimo da se nešto slično ponovo desi na Kosovu danas. Ne kažem da ima segregacije ili aparthejda na Kosovu, ali ima ekstremnih kršanje ljudskih prava. Poricanje je ogromno u našem društvu. Scenu čine ljudi bez vrednosti koji vode državu, ali mislim da će ovi ljudi bez vrednosti završiti jednog dana, a snovi naše omladine o napretku, razvoja će izaći na svetlost dana, pojaviće se kasnije, da će svako graditi svoj život u obliku i na način na koji zna.

Zana Rudi: Ispričali ste nam mnogo priča, možete li nam reći još nešto što je za Vas lično važno?

Nazlije Bala: Želim da vam ispričam jedan detalj. Nakon rata, možda sam već spomenula ovo, lgo i ja smo pokušavale da proglasimo “Heroine”... žene žrtve seksualnog nasilja. Imale smo sastanak sa tadašnjim premijerom Kosova. Trinaest godina posle, danas kada upitaš za prava onih koje su patile od najveće nepravde, čak i za ljude koji su nam najbliži, mi smo samo “žrtve seksualnog nasilja” – ovo je okvir, ako si razmišljao o ratnim invalidima, upoznao bi se sa njihovim pravima propisanim zakonom i oni su civilne žrtve rata. Porodice onih koji su mučenički umrli su takođe obuhvaćene zakonom kao civilne žrtve rata, nezavisno od činjenice da li su žrtve ili nisu. Šta je sa 20,000 silovanih žrtava? Čije su one žrtve? Znamo da su žrtve rata, ali šta ste uradili kao država po ovom pitanju? Ako ste čuli o drugim ratovima, pričam naročito o ratu u Bosni, imali smo direktne kontakte, upoznali smo se sa žrtvama, imali smo diskusije i rasprave. Kada krenem da poredim, imali smo isti progon, istog ugnjetavača, borili smo se protiv istih ljudi, na Kosovu, u Bosni i u Hrvatskoj. Koristili su iste načine ratovanja, nije uopšte bilo razlike u načinima i oblicima ratovanja. Silovanja su se desila tamo, desila su se i na Kosovu, masakri tamo, masakri ovde, masakri na Kosovu. Izgleda kao da je bio isti scenario, niko nije mogao da izbegne srpski scenario. Trinaest godina posle, mi tražimo prava za ove žrtve najvećeg nasilja, za sve žene žrtve seksualnog nasilja. Trinaest godina mi tražimo da se ove žene treteraaju jednako. Trinaest godina nije malo, i tokom trinaest godina mogli smo pronaći makar malo pravde u našim institucijama o kojima smo tako dugo sanjali, da jednog dana imamo svoju Skupštinu, našu Vladu, našu vojsku, našu policiju, naše zakone, naš sud, i naše sudije koji rade u skladu sa zakonom. Mnogo smo patili i prošli smo kroz mnogo toga, i kao narod smo pretrpeli veliku nepravdu. Sada tražim nešto od sopstvene Vlade, nešto što je vredno, nešto što bismo trebalo da držimo u kolektivnom pamćenju, da nijedna od naših želja ne bi trebalo da padne u kolektivni zaborav. Kao društvo, ne smemo da zaboravimo žrtve silovanja. Druga stvar koja me muči, jer imam duboko u sebi taj bes, je što nismo uspeli da izgradimo spomenik, simbol, čak i običan kao dva slova napisana negde na zidu, spomenik za kosovske žene.

Kada se setim šta su one (žene) uradile za društvo... njihov doprinos je bio duplo veći u vremenima sa kojima smo se suočili. Ne postoji nikakav simbol za žene, njihovog žrtvovanja, njihovog ideala, da slavi i odaje poštu doprinosu koji su one dale za ovu zemlju, i ovo je osnova “besa” koji nosim u sebi. Nije to bes prema institucijama, definitivno ne, jer nakon svega, institucija kao takva je samo zgrada, konstrukcija, nije protiv ljudi, ali ja kritikujem njihovu politiku, i njihov pristup prema tome šta smo mi kao žene aktivistkinje nikada nismo prestale da tražimo! Često se razbesnim, “Šta sam ja radila svih ovih godina?”

Dvadeset i tri godine nije malo. Automatski ovo povežem sa periodom nakon rata, kada smo izgradili naše institucije, gde smo izgradili naš sistem pravde i samo ne želim da verujem u to da postoji velika nepravda na našem Kosovu nakon rata, zemlja o kojoj smo maštali i sada je imamo, kada će naši snovi postati realnost. Ne mogu da verujem i teško mi je da razumem da ako smo znali da organizujemo solidarno društvo, znali smo kako da pomognemo jedni drugima u teškim vremenima, danas me uhvati jeza kada vidim scene televizijskog šoua "I ja sam Kosovo". Ne mogu da verujem da je siromaštvo dostiglo taj nivo, i to uopšte ne utiče na institucije, državu, ljude koje rade u ovim institucijama. Ne znam da li osećaju da je njihova obaveza ili odgovornost prema onima koju su ustvari radili i izgradili ove snove i ideale. Jednostavno ne mogu da verujem, i nikada se ne slažem sa različitim stvarima koje su se desile u institucijama za koje smo se mi borili i žrtvovali. Desilo mi se više puta da odem u opštinu i nikad ne završim ono zbog čega sam otišla, odem u Ministarstvo i susretnem se sa milion hijerarhija i birokratije u uslugama koje država kao država treba da obezbedi svojim građanima. Moramo da stvorimo različite vrste društvenog pritiska na državu kako bi radila za određene društvene kategorije, na primer samohrane majke, kategorija za koju sam ja jako zabrinuta jer nemaju prava na socijalnu pomoć, ne primaju baš nikakve pogodnosti od države. Postoji problem i sa starijim licima, srećem starije ljude svaki dan, imamo stare ljude kod kuće. Moj otac je radio više od četrdeset godina kao medicinski tehničar koji je morao da radi skoro 24 sata dnevno. Sramota je što stariji ne mogu da uživaju u svojoj starosti kako bi trebalo. Svi mi imamo roditelje, i želimo sve najbolje za njih, četrdeset godina posla ne može da se zaboravi tako lako. Ima mnogo situacija u kojima osećam neku vrstu besa, nisam radikalna ili nešto slično, samo sam ljuta. Svugde na svetu utvrđeni su datumi za komemoraciju i sećanje onih koji su nestali, samo na Kosovu mi nemamo poseban datum kada bismo stali i setili se onih koji nisu više sa nama, onih za koje uopšte ne znamo gde su i da li su uopšte živi, da li su ubijeni ili ne, i ako jesu, gde su sahranjeni? Ovo je za bez komentara, bez teksta. Za koga i za šta rade ove institucije?

Druga stvar, za koju ne krivim samo institucije i vladu, desila se pre nekoliko dana ispred zgrade Skupštine, protest "Za nestale" je održan, i mi znamo tačan broj nestalih, i iznenađujuće, bio je veoma mali broj posetilaca na ovom protestu kako bi ukazali na pitanje nestalih osoba. Bilo je ljudi koji su samo prolazili i okretali glave, i uopšte nisu imali neku posebnu reakciju na centralno pitanje protesta, na koje je protest ukazivao. Čini se da smo postali potpuno drugačiji ljudi od onih koji smo bili ranije, od bliskosti i solidarnosti koju smo imali, do neobraćanja pažnje na različite povrede života građana. Ovo nedostaje sada, i meni nedostaje kao Nazlie, jer često ima doze opšteg pesimizma u našem društvu, čak iako ja pokušavam da ponudim hrabrost, da smo mi ti koji moramo da dovedemo do promena, mi smo ti koji moramo da preuzmemo inicijativu, da prezmemo akciju u ovoj zemlji. Kako god, postoji taj opšti mentalitet gde je svako za sebe, ljudi ostaju indiferentni i ne zanima ih šta god da se dešava u njihovoj okolini. U cilju jednakosti, nedostaje nam taj suštinski deo koji pokreće mehanizam, pravac, ili koji pokreće te mašine koje nikad ne staju. Ali ja neću odustati, kako se ono kaže, "Prevrnuću svaki kamen", ne prestaj da pokušavaš... da bi se zaista razvila ova samosvest i napustio mentalitet koji stoji iza "Ukoliko ima neko ko radi za mene, ja neću raditi", moramo zajedno da se promenimo nabolje. Šta je stvarno tužno i ja nikako neću da se hvalim, ali ja mislim da me institucije baš mnogo trebaju. Vidim da me trebaju jer znam šta znači raditi tamo. Prijavila sam se za mnogo radnih pozicija, ključnih pozicija, ali odgovori su... i ja ovo govorim javno, uvek sam poslove dobijala bez ikakvih preporuka, ičega, tako je i sa poslom koji sada radim. I najveća nenormalnost je u odgovorima koje dobijam, "Nazlie, jako nam je žao, znamo ko si, koliko si teško radila, znamo tvoje mogućnosti, tvoju želju i snagu, i sve to, ali postoji osoba iz partije i mi moramo da zaposlimo tu osobu" i onda se ti zaustaviš i razmisliš o tome. Mi znamo da su stranke na sceni, znamo da stranke stvaraju moć, znamo da partije vode institucije, ali da li se usuđujemo da dozvolimo ovim ljudima, koji ne razmišljaju kritički, bez vizije, bez ozbiljnog odgovora na društvene probleme, da li se usuđujemo da ostavimo institucije, zaista, u rukama članova stranki?

Veoma je jasno da su trinaest godina institucije vodili članovi partija. Imamo savršen primer, studiju slučaja, slučaj gde članovi partije smatraju Vladu svojim radnim mestom, ali ne mestom gde se utiče na društvene promene i nude dobre politike društvu.

Ali koliko je ljudi u istoj situaciji kao što sam ja, i iskusilo je istu situaciju million puta... i da, mi smo oni isti ljudi koji nisu odustali od svega. Nikada nismo oklevali da promenimo ovaj sistem, ovaj način života na Kosovu... i uvek smo verovali da ko god služi ovoj zemlji ima da služi gde mora, gde pripada, i ne za sebe ili za određen krug ljudi. Mi nismo sanjali ovo i nismo stvorili ovu viziju gde institucije služe samo određenom krugu ljudi, jer ovo je upravo ono što se sada događa na Kosovu.

Strašno je deprimirajuće, često sam i ja depresivna, jer nisam maštala o ovome. Ako idemo dublje u porodicu, doći ćemo do toga da je porodica po sebi institucija, i da država ima direktan, dijagonalan odnos sa porodicom. I ako nažalost ta porodica nije shvaćena kao institucija, koji su zahtevi te porodice, kako oni žive, koje su potrebe te porodice? Da li im je potreban bolji zdravstveni sistem? Bolje obrazovanje? Da li im je potreban bolji razvoj? Da li postoji potreba za unapređenjem njihovog blagostanja? Ovo je dijagonalna veza države i porodice, i do danas ja, kao Nazlie, nikada nisam osetila ovakav uticaj države, gde osećaš dodir nekoga ko ostavlja trag na tvom telu. Kada kažem da kao Nazlie živim i ne osećam se sigurno na ovom mestu, ne osećam ruku države koja me štiti. Ja imam zagantovano od države sve što sam pomenula ranije u oblastima zdravstva, obrazovanja, učenja, emancipacije, napretka, ekonomije ili uopšte blagostanja. Ja pričam kao pojedinac... ali šta je sa drugim delovima društva? I kako da ostvarimo da se san koji sam imala pre rata podudara sa stvarnošću sa kojom se suočavam nakon rata, taj san je daleko od stvarnosti na Kosovu...